

Scenario's voor huishoudensontwikkelingen in Nederland

Maart 2005

Milieu en Natuur Planbureau (MNP-RIVM), Bilthoven

ABF Research, Delft

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), Voorburg

Centraal Planbureau (CPB), Den Haag

Ruimtelijk Planbureau (RPB), Den Haag

Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), Den Haag

rivm
Rijksinstituut
voor Volksgezondheid
en Milieu

Centraal Bureau voor de Statistiek

cpb Centraal Planbureau

abf RESEARCH

Colofon

Auteurs:

Henk Hilderink (MNP-RIVM)
Hans den Otter (ABF Research)
Andries de Jong (RPB, voorheen CBS)

Overige projectteamleden:

Maarten Alders (CBS)
Leon Crommentuijn (MNP-RIVM)
Leo Eichperger (voorheen RPB)
Hans Heida (ABF Research)
Leon Janssen (MNP-RIVM)
Saskia Keuzenkamp (SCP)
Martin Koning (CPB)
Anja Steenbekkers (SCP)
Petra Visser (RPB)

Opmaak en lay-out:

Martin Middelburg (Uitgeverij-RIVM)
Marian Abels (MNP-RIVM)

Correspondentie: henk.hilderink@rivm.nl

Abstract

Scenarios for household trends in the Netherlands

Between 1960 and 2003 the number of households in the Netherlands increased from 3.2 million to 7 million, an increase of twice the population increase over the same time period. The average household has not only decreased in size, but has also changed in composition. On the one hand, household trends are determined by demographic factors such as birth, mortality and international migration. On the other hand, they are determined by factors related to people's life cycles: children leaving the parental home, and people living alone or together, having children or separating, or people living in institutions. Described here is how the future size and composition of Dutch households will change according to four scenarios, Global Economy, Strong Europe, Transatlantic Market and Regional Communities, reflecting a set of economic and socio-cultural trends. How these trends influence household dynamics is also covered. In the Global Economy scenario, the number of households increases to more than 10 million by 2040, while in the Regional Communities scenario, the number of households peak at almost 7.5 million around 2030. A subsequent decrease leads ultimately to less than 7 million households by 2040. In the other two scenarios, the number of households grows to about 8.5 million by 2040. The decrease in average household size continues in all scenarios. The largest decrease is shown in the Global Economy scenario (down to 1.93 persons per household) and the smallest in the Regional Communities scenario (down to 2.19 persons). The number of single-person households — 5.5 million in 2040 — will be highest in the Global Economy scenario but only 2.5 million in the Regional Communities scenario. The largest increase is expected in the higher age groups, where the number of single-person households aged 65 and over will double or even triple.

Voorwoord

In vervolg op het rapport 'Lange-termijn bevolkingsscenario's voor Nederland' waarin de demografische toekomst van Nederland wordt weergegeven aan de hand van vier scenario's, worden in dit rapport vier huishoudensscenario's beschreven. Als er gekeken wordt naar aspecten als ruimte- en energiegebruik, is het niet alleen van belang om te weten *hoeveel* huishoudens er in de toekomst zullen zijn maar zijn ook de *samenstelling* en *grootte* van deze huishoudens van belang, bijvoorbeeld om een beeld te krijgen van het soort woningen dat het beste past bij deze huishoudens. Daartoe is, aan de hand van dezelfde scenariomethodologie zoals toegepast voor de bevolkingsscenario's, een viertal scenario's ontwikkeld die meer inzicht verschaffen welke veranderingen in aantal en samenstelling van huishoudens de komende 40 jaar verwacht kunnen worden. Zal de huishoudensverdunning, zoals deze de afgelopen decennia heeft plaatsgevonden, verder doorzetten? Wat zal het effect van de vergrijzing zijn op het aantal één en tweepersoonshuishoudens? Dit zijn slechts enkele vragen die in dit rapport beantwoord zullen worden.

Evenals bij de bevolkingsscenario's zijn de huishoudensscenario's tot stand gekomen in een breed samenwerkingsverband tussen verschillende instituten in Nederland. Wij willen dan ook een ieder bedanken die haar of zijn bijdrage heeft geleverd aan het tot stand komen van dit rapport. Samen met de ontwikkelde bevolkingsscenario's vormen deze scenario's een waardevolle en essentiële component van de scenariostudies zoals de Duurzaamheidsverkenning en Welvaart en Leefomgeving (WLO) die momenteel uitgevoerd worden.

Dit rapport en de data voor alle bevolkings- en huishoudensscenario's zijn te vinden zijn op de website: www.mnp.nl/duurzameontwikkeling/demografie.

Inhoud

Samenvatting 9

- 1 Trends in huishoudensontwikkelingen 11
 - 1.1 Kleinere huishoudens 11
 - 1.2 Leeftijd en levensloop 12
 - 1.3 Toekomstige ontwikkelingen 14

- 2 Huishoudensdynamiek: Achtergronden 17
 - 2.1 Levensloop en overgangskansen 17
 - 2.2 Literatuuroverzicht 19
 - 2.3 Overzicht determinanten 25

- 3 Veronderstellingen voor de vier scenario's 27
 - 3.1 Global Economy 27
 - 3.2 Transatlantic Market 29
 - 3.3 Strong Europe 30
 - 3.4 Regional Communities 32
 - 3.5 Overzicht overgangskansen per scenario 33
 - 3.6 Migratie en huishoudensontwikkelingen 34
 - 3.7 Het kwantificeren van de veronderstellingen 36

- 4 Huishoudensscenario's: Resultaten 37
 - 4.1 Bevolkingsgroei en huishoudensontwikkeling 37
 - 4.2 Huishoudens naar grootte 38
 - 4.3 Huishoudens naar samenstelling 42
 - 4.4 Decompositie van huishoudensgroei 45

Referenties 47

Bijlage A Resultaten bevolkingsscenario's 49

Bijlage B Veronderstellingen huishoudensscenario's 51

Bijlage C Tabellen resultaten huishoudensscenario's 56

Samenvatting

In de afgelopen vier decennia is het aantal huishoudens meer dan verdubbeld. In 1960 bedroeg het aantal huishoudens 3,2 miljoen tegen 7 miljoen in 2003. Vergeleken met de bevolkingsgroei was de toename van het aantal huishoudens ruim tweemaal zo hoog. Het verschil in groei tussen de bevolkingsomvang en het aantal huishoudens staat wel bekend als *huishoudensverdunning* en kan voor een belangrijk deel worden verklaard uit de maatschappelijke trend van individualisering, mede mogelijk gemaakt door de economische groei. Deze individualisering leidt zowel tot kleinere huishoudens als tot een andere samenstelling van huishoudens.

Huishoudensontwikkelingen worden voor een deel door demografische factoren bepaald, namelijk geboorte, sterfte en migratie. Daarnaast wordt de huishoudensontwikkeling bepaald door andere factoren die verband houden met de levensloop van mensen, zoals het uithuis gaan van thuiswonende kinderen, alleenwonen, samenwonen, scheiden en de mate waarin ouderen zelfstandig blijven wonen.

Aan de hand van een viertal scenario's is in dit rapport beschreven hoe de omvang en samenstelling van de huishoudens in Nederland in de toekomst mogelijk zullen veranderen. De namen van deze scenario's zijn Global Economy, Strong Europe, Transatlantic Market en Regional Communities. Uitgaande van bepaalde economische en sociaal-culturele ontwikkelingen laten deze scenario's zien hoe huishoudensprocessen zich in de komende veertig jaar mogelijk gaan voltrekken.

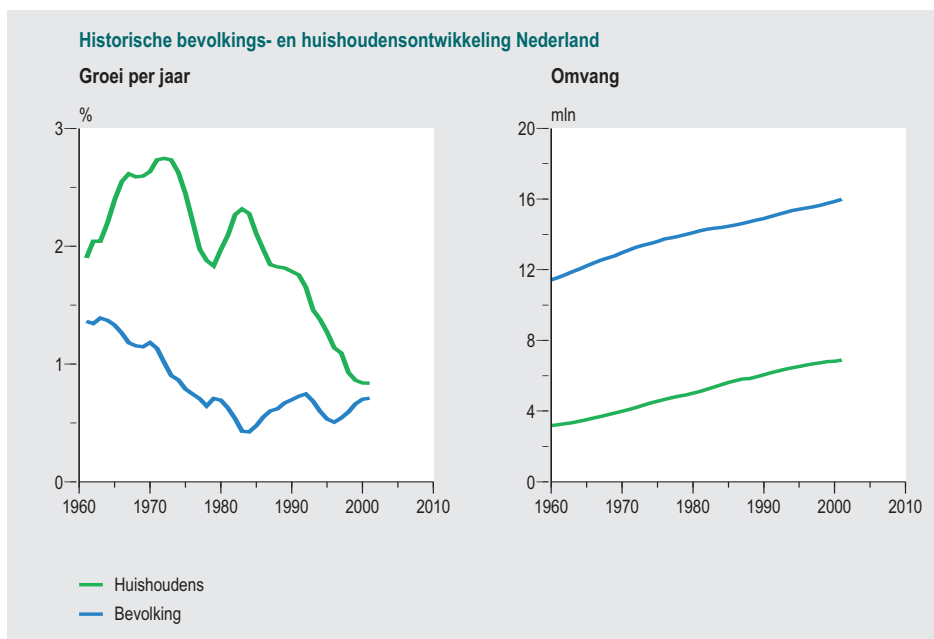
In het Global Economy scenario groeit het aantal huishoudens naar ruim 10 miljoen in 2040. In het Regional Communities scenario ligt de top van het aantal huishoudens op bijna 7,5 miljoen rond 2030, waarna het aantal huishoudens terug loopt naar minder dan 7 miljoen. In de andere twee scenario's bedraagt het aantal huishoudens rond 8,5 miljoen in 2040. In alle scenario's zal het proces van huishoudensverdunning in de toekomst doorgaan. De sterkste daling van de gemiddelde huishoudensgrootte vindt plaats in het Global Economy scenario naar 1,93 personen per huishouden, en de minst sterke daling in het Regional Communities scenario naar 2,19 personen. In het Global Economy scenario is het aantal eenpersoonshuishoudens het hoogst van alle scenario's met 5,5 miljoen in 2040 tegen 2,5 miljoen in het Regional Communities scenario. De grootste stijging in eenpersoonshuishoudens is te verwachten bij de hogere leeftijden; onder ouderen kan het aantal eenpersoonshuishoudens verdubbelen of zelfs verdrievoudigen.

1 Trends in huishoudensontwikkelingen

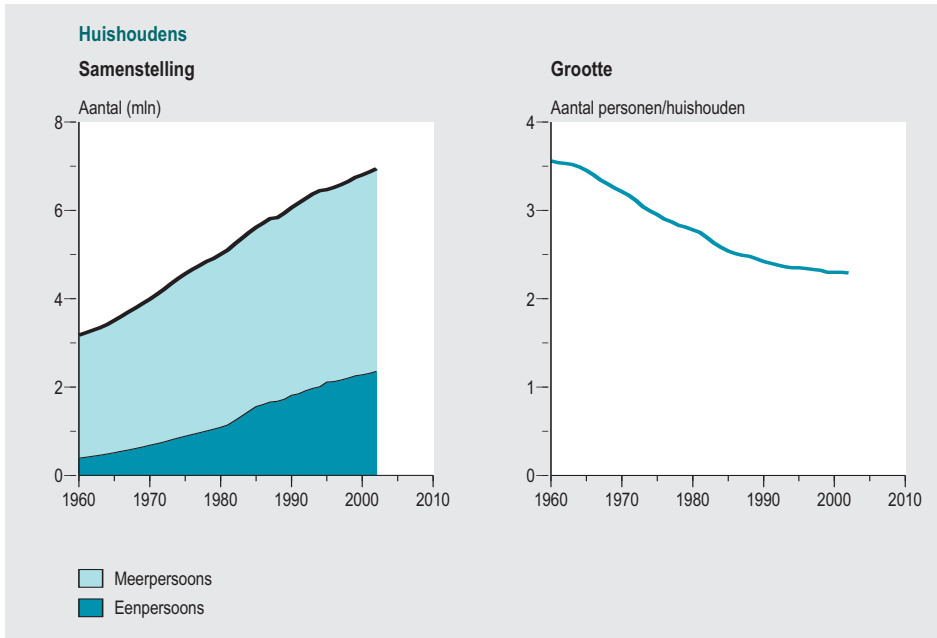
Het aantal huishoudens is de laatste 40 jaar ruim verdubbeld, van 3,2 miljoen in 1960 tot 7 miljoen in 2003 (CBS Statline, 2004). Vergeleken met de bevolkingsgroei is de groei in het aantal huishoudens in dezelfde periode ruim tweemaal zo hoog. De hoogste groei deed zich voor in de periode 1965-1985, toen het jaarlijkse groeipercentage van huishoudens vaak boven de 2% uitkwam (zie Figuur 1). De laatste 10 jaar is de groei van het aantal huishoudens gedaald tot onder de 1%, hetgeen een jaarlijkse toename van ongeveer 60 duizend huishoudens betekent. Hiermee ligt de groei van het aantal huishoudens momenteel net iets boven de bevolkingsgroei.

1.1 Kleinere huishoudens

Het verschil in groei tussen de bevolkingsomvang en het aantal huishoudens staat wel bekend als *huishoudensverdunning* en is voor een belangrijk deel toe te schrijven aan de algemene trend van individualisering. Deze individualisering leidt zowel tot kleinere huishoudens als tot een andere samenstelling van huishoudens. In 1960 bestond een huishouden uit gemiddeld 3,6 personen tegen 2,3 personen in 2000. Deze inkrimping is vooral het gevolg van een daling van het gemiddeld kindertal. Als deze afname in huishoudensomvang niet had plaatsgevonden, dan was de toename van het aantal huishoudens in de periode 1960-2000 65% lager uitgevallen. De resterende 35% kan toe geschreven worden aan een toename van de bevolking. De huishoudensver-

Figuur 1 Historische bevolkings- en huishoudensontwikkeling in Nederland.

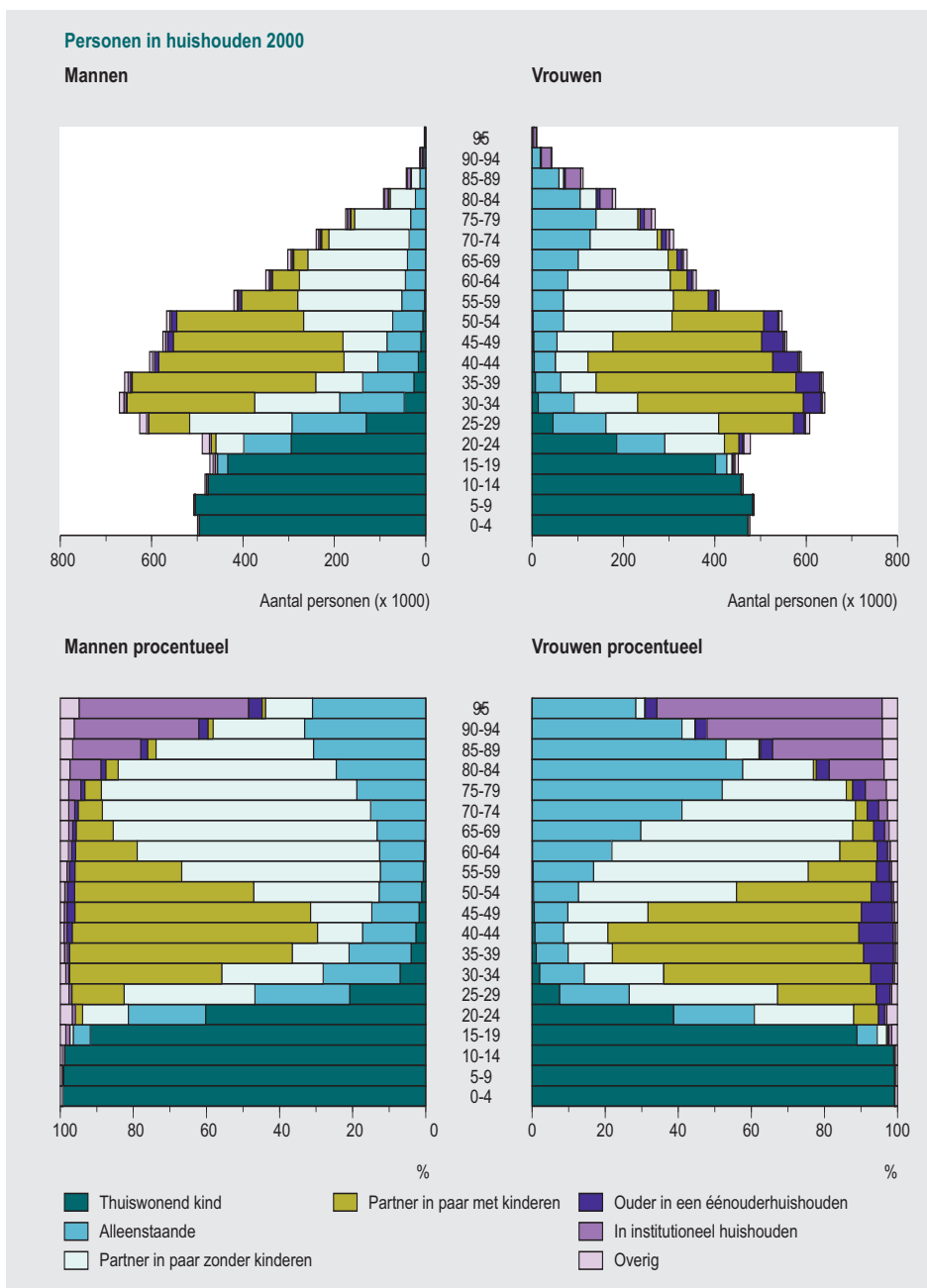
Figuur 2 Aantal huishoudens naar samenstelling en huishoudensgrootte.

dunning is ook zichtbaar in veranderingen in de huishoudenssamenstelling. Zo hebben de eenpersoonshuishoudens een opmars gemaakt van 10% van alle huishoudens in 1960 naar 30% in 2000. De toename van het aantal (en aandeel) eenpersoonshuishoudens doet zich zowel voor bij jongeren als bij ouderen.

1.2 Leeftijd en levensloop

Huishoudensontwikkelingen kunnen worden weergegeven op twee manieren: op basis van het aantal huishoudens naar samenstelling (in totaal 6,5 miljoen huishoudens in 2000) of op basis van het aantal personen dat zich in een bepaalde huishoudenspositie bevindt (in totaal 16 miljoen personen in 2000). In Figuur 3 is de huishoudenspositie van personen op 1 januari 2000 naar leeftijd en naar geslacht afgebeeld. Uit Figuur 3 blijkt dat wijzigingen in de huishoudenspositie over de leeftijden in belangrijke mate een afspiegeling vormen van fasen in de individuele levensloop van personen. De eerste fase is bijna altijd die van een kind (in een één- of twee-ouder gezin). Een volgende fase wordt ingegaan bij het verlaten van het ouderlijke huis. Bij vrouwen vindt dit tegenwoordig plaats op een gemiddelde leeftijd van ongeveer 21 jaar tegen ongeveer 23 jaar voor mannen. Vervolgens gaat men samenwonen of eerst nog een periode alleenwonen. In de fase van het samenwonen worden vaak kinderen geboren. Als alle kinderen het ouderlijk huis hebben verlaten, dan breekt de zogenoemde 'empty nest' fase aan. Bij scheiding of door het overlijden van één van de partners of het uit elkaar gaan, breekt er vaak weer een fase van alleenstaand aan. Dit

geldt in bijzonder voor vrouwen op hoge leeftijden doordat ze een hogere levensverwachting hebben dan mannen (zo'n 5 jaar langer) en meestal een partner hebben die 2 à 3 jaar jonger is. In een volgende fase is een overgang mogelijk naar een institutioneel huishouden (zoals een verzorgingshuis).

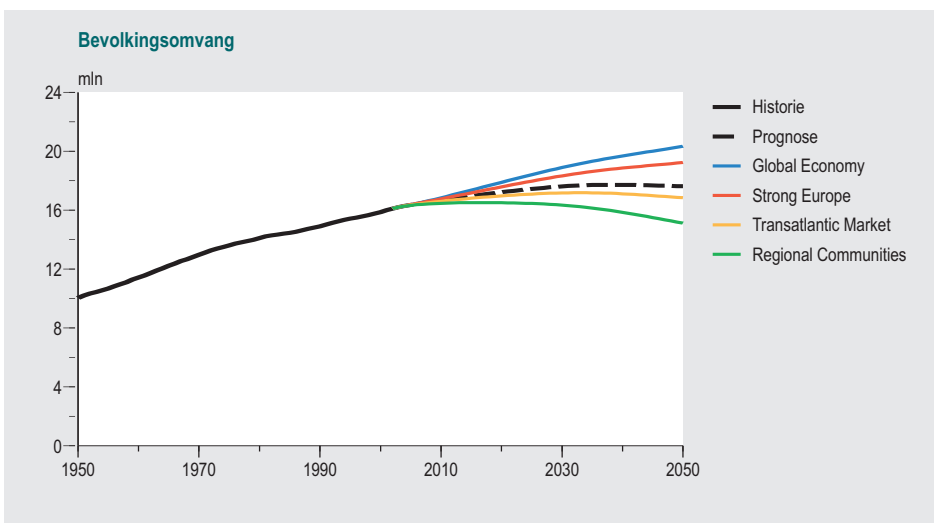

Figuur 3 Huishoudensamenstelling naar geslacht en leeftijd, en percentuele verdeling.

1.3 Toekomstige ontwikkelingen

Huishoudensontwikkelingen worden voor een belangrijk deel door demografische factoren bepaald. Zo hangt het aantal paren met kinderen sterk samen met de vruchtbaarheid van vrouwen (een lage vruchtbaarheid betekent weinig paren met kinderen). Sterfte van één van de partners van een paar leidt tot de vorming van een eenpersoonshuishouden of van een eenoudergezin. Gezinsvormende migratie leidt tot een vorming van een samenwonend paar. De toekomstige huishoudenssamenstelling is dus deels een resultante van demografische ontwikkelingen (geboorte, sterfte en buitenlandse migratie). Voor een ander deel wordt de toekomstige huishoudenssamenstelling bepaald door diverse huishoudensprocessen; hierop wordt in het volgende hoofdstuk ingegaan. De mogelijke toekomstige demografische ontwikkelingen zijn in de studie 'Lange-termijn bevolkingsscenario's voor Nederland' uitvoerig beschreven. In deze studie is eenzelfde scenariomethodologie toegepast als in de ontwikkeling van de bevolkingsscenario's (zie Box 1). Gezien het belang van bevolkingsontwikkelingen voor huishoudensontwikkelingen, worden de belangrijkste resultaten van de bevolkingsscenario's hier kort beschreven. In Bijlage A zijn figuren opgenomen met betrekking tot geboorte, sterfte en migratie volgens de vier scenario's.

In het Regional Communities scenario is er sprake van een lichte groei tot 2015 waarna de bevolking gaat krimpen om in 2050 uit te komen op 15,1 miljoen inwoners. In het Transatlantic Market scenario is er sprake van een lagere bevolkingsgroei dan in de CBS Bevolkingsprognose 2002-2050 en groeit de bevolking naar 16,8 miljoen in 2050. In het Strong Europe en het Global Economy scenario is er sprake van een sterkere bevolkingsgroei dan in de Bevolkingsprognose. De bevolking blijft voortdurend groeien om in 2050 uit te komen op 19,2 miljoen in het Strong Europe scenario en 20,3 miljoen in het Global Economy scenario.

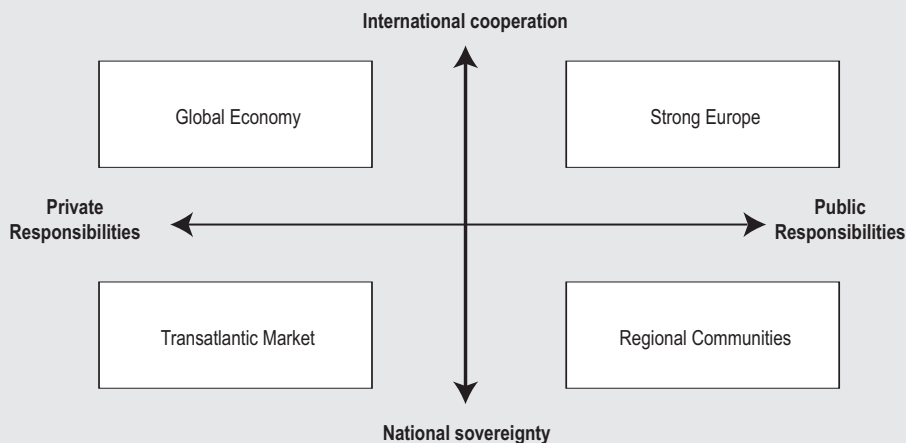
Figuur 4 Bevolkingsontwikkelingen volgens de vier scenario's, 1950-2050.

De leeftijdstructuur zal, als belangrijke indicator voor vergrijzing en arbeidsmarktontwikkelingen, in alle scenario's sterk veranderen. Het percentage van de bevolking 65 jaar en ouder is in het Global Economy scenario het laagst, namelijk 21,8% in 2050, terwijl dit met 24,1% in Regional Communities het hoogst is. Veranderingen in het aandeel van de potentiële beroepsbevolking (20-64 jaar) zijn het grootst in het Strong Europe scenario.

Box 1 Beschrijving scenariomethodiek (Bron: De Jong en Hilderink, 2004)

Voor het ontwikkelen van de scenario's is een scenariomethodologie toegepast die toekomstige wereldbeelden schetst aan de hand van twee scenariodimensies. Deze twee scenariodimensies beogen de grootste onzekerheden in toekomstige ontwikkelingen te beschrijven. De horizontale dimensie geeft een beeld van ontwikkelingen in de Europese en mondiale samenlevingen. Deze dimensie loopt van een nadruk op 'private responsibilities' aan de ene kant tot een nadruk op 'public responsibilities' aan de andere kant. De verticale dimensie geeft een beeld van ontwikkelingen in internationale samenwerking. Deze dimensie loopt van nadruk op internationale samenwerking ('international

cooperation') tot nadruk op nationale belangen ('national sovereignty'). De combinatie van de twee dimensies resulteert in vier kwadranten die alle vier een 'toekomstige wereld' vertegenwoordigen. De volgende namen zijn aan de scenario's gegeven: Global Economy, Strong Europe, Transatlantic Market, Regional Communities. Deze vier scenario's corresponderen met de wereldbeelden die oorspronkelijk ontwikkeld zijn door het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). De scenario's vormen een meer kwantitatieve invulling terwijl de wereldbeelden ruimer van opzet zijn door bijvoorbeeld waardenoriëntaties te onderscheiden.

De vier scenario's, Global Economy, Strong Europe, Transatlantic Market en Regional Communities.

2 Huishoudensdynamiek: Achtergronden

Om te komen tot huishoudensscenario's wordt in dit hoofdstuk gekeken naar de achterliggende dynamiek van huishoudensontwikkelingen. Waarom en wanneer wordt een huishouden gevormd en waardoor treden eventuele veranderingen op in de samenstelling? De levensloop van mensen leidt tot het bekleden van verschillende posities in een huishouden. In de volgende paragrafen worden de verschillende aspecten en achterliggende dynamiek van deze huishoudensposities uitvoerig beschreven aan de hand van de levensloop.

2.1 Levensloop en overgangskansen

Globaal kunnen de volgende fasen in de levensloop worden onderscheiden. De eerste fase is die van kind in een gezin. Door het proces van het uithuis gaan worden personen alleenstaand of samenwonend. Het alleenwonen betekent voor de meeste mensen geen permanente situatie maar een tijdelijk stadium tussen de fasen van kind en samenwonend met een partner. De duur van het alleenwonen is hierbij een belangrijke indicator. Het samenwonen betekent vaak een langdurige levensfase waarin mensen 'een gezin stichten', ofwel kinderen krijgen. Idealiter vormt dit gezin de omgeving waarin kinderen opgroeien om vervolgens het ouderlijk huis te verlaten waarna de ouders samen 'overblijven' en het empty nest ontstaat. De werkelijkheid kan anders zijn. Relaties kunnen eindigen in een scheiding en de kinderen gaan dan meestal bij één van de ouders wonen. In de meeste gevallen worden hierdoor mensen eenouder of weer alleenstaand. Ook bij het ouder worden groeit de kans dat mensen weer alleenstaand worden, vooral als gevolg van verweduwing. Men zal proberen zich zelf zolang mogelijk te redden, maar als dit niet meer mogelijk is dan wordt de stap gezet om naar een tehuis te gaan of bij de kinderen te gaan inwonen. Dit is in het kort een weergave van hoe een levensloop van invloed is op huishoudensdynamiek.

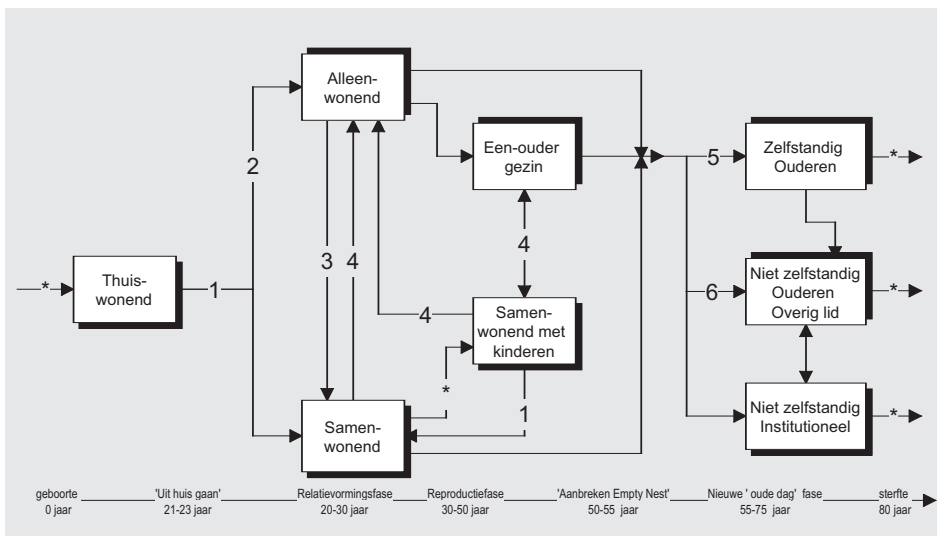
In het volgende overzicht worden de meest relevante gebeurtenissen en aspecten met betrekking tot huishoudensdynamiek weergegeven.

1. **Uithuis gaan** van thuiswonende kinderen. Dit betreft de leeftijd waarop kinderen het ouderlijke huis verlaten. Bij het uithuis gaan ontstaat meestal een nieuw huishouden en verandert de samenstelling van het huishouden dat verlaten wordt;
2. **Alleenwonen**. Het deel van de kinderen dat bij uithuis gaan alleen gaat wonen. Hiermee wordt ook direct het deel bepaald dat gaat samenwonen, zowel gehuwd als ongehuwd. Dit zijn namelijk de personen die uithuis gaan en niet alleen gaan wonen;
3. **Duur alleenwonen**. De termijn die men alleenwoont, voordat men een stabiele relatie krijgt en gaat samenwonen (zowel gehuwd als ongehuwd);
4. **Relatieontbinding**. De kans dat samenwonenden (zowel gehuwd als ongehuwd) weer uit elkaar gaan;

5. **Zelfstandig wonen ouderen.** De mate waarin ouderen zelfstandig wonen;
6. **Ouderen naar overig lid.** Het gedeelte van ouderen, die niet langer meer zelfstandig kunnen wonen, dat gaat inwonen bij anderen (meestal de kinderen).

De term 'zelfstandig wonen ouderen' behoeft enige toelichting. Met deze term wordt bedoeld de mate waarin ouderen buiten instituties (tehuizen) blijven wonen. Indien ouderen (nog) niet institutioneel wonen, dan betekent dit nog niet dat zij per definitie een zelfstandig huishouden (blijven) vormen. Het is mogelijk dat ouderen lid worden van een ander huishouden, zoals het huishouden van de kinderen. Dit wordt in het overzicht aangegeven met de overgang 'ouderen naar overig lid'. Bij deze overgang wordt het oorspronkelijke huishouden opgeheven en wordt geen nieuw huishouden gevormd.

De verschillende fasen en gebeurtenissen in de levensloop van een persoon ten aanzien van huishoudensontwikkeling zijn schematisch weergegeven in Figuur 5. In de levenslooptlijn (zie onderaan Figuur 5) worden deze verschillende toestanden en gebeurtenissen weergegeven in zogenoemde fasen. De vermelde jaren zijn slechts indicaties van een mogelijke levensloop. De gebeurtenissen die in de figuur aangegeven zijn met een asterisk (*) worden exogeen bepaald door de demografische overgangen uit de bevolkingsscenario's, in concreto geboorte, krijgen van kinderen en sterfte. Hier zal in de beschrijving van huishoudensdynamiek niet verder op ingegaan worden, hoewel we ons terdege beseffen dat deze demografische processen een sterke verwevenheid hebben met huishoudensvormingsprocessen.

Figuur 5 Belangrijkste toestanden en overgangen in de huishoudensdynamiek.

2.2 Literatuuroverzicht

Er is een inventarisatie gemaakt van de literatuur met betrekking tot de overgangen zoals beschreven in de vorige paragraaf. Voor ieder van deze overgangen worden hieronder de belangrijkste determinanten en effecten daarvan beschreven. Let wel, de woningmarkt (beschikbaarheid van woningen) kan gezien worden als een determinant voor een aantal overgangskansen. Het is echter vaak niet duidelijk of de woningmarkt vraag of aanbod gestuurd wordt, waardoor de woningmarkt als zodanig moeilijk als determinant aangemerkt kan worden. Dat huishoudenovergangen samenhangen met trends in de woningmarkt staat buiten kijf. In deze studie wordt de woningmarkt (of het beschikbaar zijn van een passende woning c.q. woonruimte) echter gezien als faciliterend en niet beperkend ten aanzien van huishoudensontwikkelingen.

Uithuis gaan

Thuiswonende kinderen vormen een belangrijk deel van de bevolking: ongeveer een op de drie Nederlanders is een thuiswonend kind. De meeste kinderen wonen bij hun twee ouders, terwijl ongeveer 10% van de kinderen één ouder thuis heeft. Het uithuis gaan van kinderen is een belangrijke stap in de levensloop. In de meeste gevallen betekent dit dat er een nieuw huishouden wordt gevormd, bijvoorbeeld doordat men alleen gaat wonen of doordat men gaat samenwonen. De overgrote meerderheid van de kinderen woont tot 16 jaar nog bij de ouder(s) thuis. Op hogere leeftijden verlaat men in een snel tempo het ouderlijk huis en rond leeftijd 30 zijn bijna alle kinderen het huis uit. Meisjes gaan gemiddeld twee jaar eerder het huis uit dan jongens (De Jong, 1993). De piek ligt bij meisjes rond 20 à 21 jaar.

Naast geslacht hebben ook sociaal-economische omstandigheden effect op de leeftijd waarop jongeren het ouderlijk huis verlaten. In de zestiger en zeventiger jaren vertrokken kinderen eerder dan in de decennia daarvoor (De Jong en Van Hoorn, 1999). De individualisering won steeds meer aan kracht en jongeren wensten onafhankelijk te zijn. De economische voorspoed maakte het voor jongeren ook mogelijk dit te realiseren. De welvaartstaat bood de voorzieningen die het zelfstandig wonen bevorderden: minimumjeugdloon, huursubsidie, studiebeurzen en uitkeringen. Aan dit gunstige klimaat kwam een eind toen in de tachtiger jaren de economie verslechterde. De economische groei stagneerde en de jeugdwerkloosheid steeg sterk. Hierdoor werd de financiële situatie van jongeren minder rooskleurig. Bovendien waren er ongunstige ontwikkelingen op de woningmarkt (Baanders, 1995). Werklozen, zonder eigen inkomen, bleven vaker thuis en jongeren namen genoegen met minder comfortabele woonruimte.

Naast individualisering, emancipatie en economische omstandigheden noemt De Jong Gierveld e.a. (1999) een andere factor die kan verklaren waarom jongeren in de jaren tachtig (en daarna) lang thuis blijven wonen. Aan de ene kant verkregen jonge-

ren meer privacy in het ouderlijk huis en aan de andere kant maakten ze dankbaar gebruik van de faciliteiten die hun ouders verstrekten (zoals maaltijd, kleren wassen). Dit verschijnsel wordt ook wel aangeduid met 'hotel mama'.

Het Onderzoek Gezinsvorming van het CBS geeft aan dat ongeveer één op de tien jongeren liever nog wat langer thuis bleef wonen, maar vertrok vanwege studie, werk of de slechte sfeer in het ouderlijk huis (Van Hoorn, 2001). Een even grote groep was liever eerder uithuis gegaan, waardoor voor acht op de tien kinderen geldt dat ze op het door hun gewilde moment zijn vertrokken. Drang naar zelfstandigheid is de belangrijkste reden om uithuis te gaan. Minder belangrijke redenen zijn samenwonen/trouwen, woning gevonden, voldoende geld, opleiding en werk ver weg. Het belang van de verschillende redenen varieert met de leeftijd. Degenen die pas vertrekken als ze gaan samenwonen of trouwen, wachten het langst. Jongeren met een hogere opleiding gaan juist eerder uithuis. Dit komt doordat ze het huis verlaten om elders een studie te volgen. Hoger opgeleide jongeren vertrekken gemiddeld twee tot drie jaar eerder dan de overige jongeren. Een ander achtergrondkenmerk dat van invloed is op het tijdstip van vertrek is religie. Jongeren uit gelovige milieus blijven langer thuis dan kinderen uit niet-kerkelijke kringen (Visser, 1994). Visser merkt ook op dat ouderlijke gezinsgrootte van invloed is op het thuis blijven wonen. Naarmate er minder kinderen tot een gezin behoren, blijft men langer thuis wonen. Aangenomen mag worden dat naarmate er minder kinderen tot een gezin horen, er meer ruimte is en dat daardoor de noodzaak minder dringend is om een eigen huishouden te gaan opzetten. Uit Van Hoorn (1990) blijkt dat kinderen van gescheiden ouders relatief snel uithuis gaan.

Nederland neemt binnen Europa wat betreft de leeftijd van uithuis gaan een middenpositie in. In Scandinavië ligt de leeftijd veel lager terwijl die in Italië en Spanje veel hoger ligt. Holdsworth e.a. (2002) constateren dat zowel economische als culturele factoren een rol spelen bij het late vertrek in de zuidelijke landen. De beschikbaarheid van werk en een woning vormen een randvoorwaarde om het ouderlijk huis te verlaten. Hoge (jeugd)werkloosheid en hoge prijzen van de woningen vormen een barrière voor het uithuis gaan. Ook werken traditionele patronen in familie- en huishoudensvorming remmend op het vertrek uit het ouderlijk huis. Het is in Zuid-Europese landen (nog steeds) vrij gebruikelijk dat getrouwde kinderen bij de ouders inwonen ('extended family'). Bovendien bestaat er nog een sterk verband tussen het uithuis gaan en het gaan trouwen. Reher (1998) spreekt in dit verband over twee Europa's: in Noord-Europa zijn de familiebanden vrij zwak terwijl in Zuid-Europa de familiebanden sterk en invloedrijk zijn. Net als in Noord-Europa is er een afnemende trend om uithuis te gaan trouwen (Billari e.a., 2002). Dit wordt echter gecompenseerd door een stijging in het niet-gehuwd samenwonen en niet door een stijgende lijn in het alleenwonen. Het niet-gehuwd samenwonen neemt de plaats in van het huwelijk. Hierdoor lijkt er geen sprake te zijn van convergentie in het proces van uithuis gaan tussen Noord- en Zuid-Europa.

Alleenwonen of samenwonen?

In de vijftiger en zestiger jaren gingen jongeren vanuit het ouderlijk huis meestal trouwen. Sindsdien is dit patroon steeds minder vanzelfsprekend geworden. Ten eerste gingen steeds meer jongeren (eerst) alleenwonen. Tegenwoordig gaat de helft van de kinderen alleenwonen (Harmsen en Schapendonk-Maas, 2001). Hiervan gaat ongeveer de ene helft alleen op een adres wonen terwijl de andere helft eenzelfde adres met meerdere personen deelt, bijvoorbeeld studenten in één huis. Ten tweede werd het steeds minder vanzelfsprekend dat samenwonen tussen man en vrouw automatisch een huwelijk inhield. Tegenwoordig gaat één op de tien kinderen uithuis direct trouwen terwijl vier van de tien (ongehuwd) gaan samenwonen. Hoewel jongeren met een kerkelijke achtergrond vaker meteen trouwen, is het samenwonen ook voor hen vrij gebruikelijk (De Jong en Van Hoorn, 1999).

Tegenwoordig kiezen veel jongeren ervoor alleen te gaan wonen. Is het niet vanwege redenen van studie dan wel vanwege het feit dat ze een tijd op zich zelf willen wonen. Pas na enige tijd breekt voor hen de fase aan om een serieuze relatie te beginnen. Jongeren lijken enerzijds een hoge standaard te hanteren voor de keuze van een partner terwijl anderzijds ze bewust zijn van de kwetsbaarheid van relaties. In een dergelijke context lijkt het logisch dat kinderen uithuis eerst alleen gaan wonen. Hierbij speelt een rol dat het hebben van een goede baan een voorwaarde vormt om te gaan samenwonen (Klaus en Hooimeyer, 1996).

Het samenwonen had vroeger de reputatie van een leefvorm voor een kleine 'voorhoede' in de samenleving. De Feijter (1991) geeft aan dat in de jaren tachtig een proces van diffusie van nieuwe gewoonten heeft plaatsgevonden. In eerste instantie vertoonde een kleine groep van links georiënteerde, hoger opgeleide, niet-religieuze jongeren het nieuwe gedragspatroon van ongehuwd samenwonen terwijl later steeds grotere groepen in de samenleving dit voorbeeld volgden. Het gangbare patroon is tegenwoordig dat eerst bij wijze van proef wordt samengewoond en als dat goed gaat er pas wordt getrouwd. Van Hoorn e.a. (2001) geven aan dat de mogelijkheid om uithuis niet meteen te gaan trouwen maar een keuze te maken tussen ongehuwd samenwonen of alleenwonen, werd geschapen door verschillende maatschappelijke veranderingen. In de jaren van de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog hadden normen en waarden een grote invloed op eenieders leven en de buurt en de kerk letten op de naleving ervan. In de jaren zestig, toen de economie een hoogconjunctuur doormaakte en de wederopbouw was voltooid, voltrokken zich snel belangrijke maatschappelijke veranderingen. Gestimuleerd door krapte op de arbeidsmarkt en de opkomst van vrouwenemancipatie gingen vrouwen vaker een hogere opleiding volgen en daarna betaald werken, en werden vrouwen financieel onafhankelijk. Een hoger opleidingsniveau heeft een positief effect op alleenwonen en een negatief effect op samenwonen (Mulder en Hooijmeijer, 1995).

Ook op het terrein van de seksualiteit konden vrouwen het heft in eigen hand nemen. In 1963 kwam de anticonceptiepil op de markt en deze werd zeven jaar later in het

ziekenfondspakket opgenomen. Mede hierdoor werd de relatie tussen seks en huwelijk geleidelijk aan losser en kwamen 'moetjes' (gedwongen huwelijk als gevolg van een ongewilde zwangerschap) minder vaak voor. Het feit dat ongewenst moederschap niet langer een groot risico vormde, baande de weg voor het onderhouden van seksuele relaties zonder dat het noodzakelijk was te zijn getrouwd. Deze maatschappelijke veranderingen waren voor Lesthaeghe en Van de Kaa (1986) aanleiding om te spreken over een Tweede Demografische Transitie. De Eerste Demografische Transitie had betrekking op de snelle daling van de sterftcijfers gevolgd door een daling van het geboortecijfer in de tweede helft van de 19^e eeuw. De Tweede Demografische Transitie heeft als kenmerken grootschalige veranderingen in vruchtbaarheid (van hoog naar laag) en veranderingen in relatievorming en -ontbinding.

De Tweede Demografische Transitie is niet alleen zichtbaar in Nederland maar in geheel West Europa. Deze transitie lijkt te zijn gestart in de Scandinavische landen en van hieruit zuidwaarts te zijn afgezaakt. Uit Kiernan (2002) blijkt dat in 1996 voor 25-29 jarige vrouwen het percentage ongehuwd samenwonenden het hoogst is in de Scandinavische landen en het laagst in de Mediterrane landen. Nederland en haar buurlanden nemen een middenpositie in. In de landen rond de Middellandse Zee gaan mannen en vrouwen als ze willen samenwonen nog steeds trouwen. In westelijk en noord Europa vormt het ongehuwd samenwonen de eerste samenleefvorm. Net als bij ongehuwd samenwonen geldt dat het percentage alleenstaanden in de Scandinavische landen het hoogst is, en in de Mediterrane landen het laagst (Kuijsten, 1999). De hoogte van het percentage alleenwonenden kan worden geïnterpreteerd als een uitdrukking van het proces van individualisering (Van den Akker e.a., 1992), maar kan ook in verband worden gebracht met schaarste op de woningmarkt. Met name in de Zuidelijke landen is de woningmarkt krap (Miret-Gamundi, 1997).

Duur van het alleenwonen

Mensen kunnen op verschillende punten in hun levensloop een fase meemaken dat ze alleenwonen. Veel kinderen verlaten het ouderlijk huis om alleen te gaan wonen. Voor de meesten is dit een tijdelijke fase, die wordt afgesloten wanneer men gaat samenwonen. Meestal gaat men dan ongehuwd samenwonen. Bij een dergelijk 'proefhuwelijk' is de kans dat het mis gaat is veel groter dan bij een 'echt' huwelijk. Meestal gaat men dan weer alleenwonen. Men is dan nog vrij jong. Het ongehuwd samenwonen is vaak een prelude voor het huwelijk. Als het huwelijk eindigt, dan breekt er voor de meesten (opnieuw) een fase aan dat men alleenwoont. In dit geval is men meestal al van middelbare leeftijd. Als het huwelijk stabiel is, dan vormt verweiding meestal de reden dat het huwelijk uiteenvalt. De achterblijvende partner gaat vaak alleenwonen. Men is dan meestal al van oudere leeftijd.

In de literatuur zijn weinig gegevens bekend over hoelang alleenstaanden gemiddeld alleen wonen. De Jong (1992) heeft berekend dat in 1991 voor mannen de duur van het alleenwonen ongeveer 10,5 jaar bedraagt tegen 15,5 voor vrouwen. Uit het boven-

staande kwam naar voren dat het alleenwonen zowel op jonge, middelbare en hogere leeftijd voorkomt. Voor mannen is de duur van het alleenwonen voor verweduwde mannen het kortst (rond 5 jaar). Voor ongehuwde en gescheiden mannen ligt deze duur enkele jaren hoger. Voor vrouwen geldt dat ongehuwden de kortste duur hebben (rond 7 jaar). Voor gescheiden en verweduwde vrouwen ligt dit enkele jaren hoger. Gescheiden en verweduwde vrouwen hebben een kleinere kans om te hertrouwen dan mannen (De Jong en Van Huis, 2003). Als ook nog in ogenschouw wordt genomen dat bij huwelijksluiting de vrouw meestal rond 2 jaar jonger is dan de man terwijl de levensverwachting van vrouwen enkele jaren hoger ligt, dan is het begrijpelijk dat gescheiden en verweduwde vrouwen langer alleenstaand zijn dan gescheiden en verweduwde mannen.

Uit het voorgaande kan worden afgeleid dat de duur van het alleenwonen afhangt van de reden voor het alleenwonen. Op jonge leeftijden is het alleenwonen meestal een vrije keus. Op jonge leeftijd wonen mensen vaak tijdelijk alleen totdat ze een geschikte partner hebben gevonden: rond 90% van de jongeren van 20-29 jaar verwacht in de toekomst samen te wonen (De Jong en Van Hoorn, 1999). Op hogere leeftijden vloeit het alleenwonen meestal voort uit het uiteenvallen van een relatie. Echter, op hogere leeftijd is de animo om (weer) te gaan samenwonen veel geringer. Dit is waarschijnlijk het gevolg van de ervaring van het stranden van een relatie. Deze mensen zijn –tegen hun zin– in de situatie beland dat ze alleenwonen, maar eenmaal hieraan gewend geraakt willen ze in de toekomst niet meer samenwonen.

Relatieontbinding

In de jaren vijftig werd slechts één op de tien huwelijken door echtscheiding beëindigd (De Jong en Steenhof, 2001). Allerlei economische en sociale veranderingen vanaf de jaren zeventig leidden tot een snelle stijging van de kans op een echtscheiding. Door trends als emancipatie en individualisering kozen partners binnen een relatie steeds vaker voor een eigen carrière. Dit maakte huwelijken kwetsbaarder. In 1971 werden de wettelijke mogelijkheden om te scheiden uitgebreid. Door verbeteringen van sociale voorzieningen (zoals de bijstand) en doordat vrouwen vaker zelf een baan hadden, konden zij na een echtscheiding een economisch zelfstandig leven gaan leiden. Bovendien verdween het stigma dat vroeger op een echtscheiding rustte. Het aantal echtscheidingen bereikte een piek in 1985. De kans op een echtscheiding lag toen boven de 25%. Na de top in 1985 daalde de kans op een echtscheiding weer om in het begin van de 21^e eeuw opnieuw te stijgen. Momenteel ligt de kans rond 30% (De Jong en Van Huis, 2003).

Tegenwoordig is de wens om kinderen te krijgen voor veel paren de aanleiding om te gaan trouwen. In het huwelijk zijn namelijk veel juridische aspecten met betrekking tot kinderen goed geregeld. Betekent dit ook dat kinderen een positief effect hebben op de stabiliteit van een huwelijk? Uit De Jong en De Graaf (1999) en Van Huis e.a. (2001) blijkt dat kinderloze huwelijken beduidend vaker tot een voortijdig einde

komen dan huwelijken waarin kinderen zijn geboren. Naar schatting hebben kinderloze paren een kans van ruim één op drie dat het huwelijk niet stand houdt. Voor echtparen met één kind is deze kans één op vier en voor paren met twee kinderen één op vijf.

Bij vrouwen blijkt het opleidingsniveau van invloed te zijn op de echtscheidingskans (Van Huis e.a., 2001). Voor laag opgeleide vrouwen ligt de kans lager dan voor hoog opgeleide vrouwen. Waarschijnlijk is de reden voor dit verschil dat lager opgeleide vrouwen na een echtscheiding minder goed in staat zijn een zelfstandig bestaan op te bouwen. Hoger opgeleide vrouwen zijn in financieel opzicht niet (of minder) afhankelijk van hun partner en zullen in geval van een slechtlopende relatie eerder geneigd zijn te gaan scheiden. Bij mannen heeft het opleidingsniveau geen effect op de scheidingskans.

Doordat tegenwoordig de meeste paren al hebben samengewoond voordat ze gingen trouwen, kennen de beide partners elkaar beter dan vroeger. Toch is het huwelijk van de voormalige samenwoners niet stabielier dan het huwelijk van de steeds kleiner wordende groep die vanuit het ouderlijk huis trouwt. Uit Van Huis e.a. (2001) blijkt dat de kans om te gaan scheiden na negen jaar huwelijk voor paren met samenwoonervaring drie keer hoger ligt dan voor degenen die nooit ongehuwd hebben samengewoond. De reden voor dit verschil is dat de groep mensen die 'direct uithuis' trouwen grotendeels bestaat uit streng gelovige jongeren, voor wie scheiden ingaat tegen de regels van hun geloof.

Uit Manting (1994) blijkt dat niet-gehuwd samenwonenden veel sneller uit elkaar gaan dan gehuwden. Voor degenen die op 15-19 jarige leeftijd een relatie begonnen blijkt de scheidingskans bij samenwonenden ruim twee keer hoger te zijn dan bij gehuwden. Het niet-gehuwd samenwonen wordt als veel vrijblijvender ervaren dan het huwelijk en wordt als een proefhuwelijk gezien. Als de relatie niet goed gaat dan zijn er weinig (juridische) belemmeringen om weer uit elkaar te gaan.

Kiernan (2002) heeft voor verschillende landen in West-Europa de relatie tussen type relatie en scheidingskans onderzocht. Hieruit bleek dat, evenals in Nederland, samenwoners in vergelijking met gehuwden een veel grotere scheidingskans hebben. Bovendien bleek dat partners die in hun jeugd een echtscheiding van hun ouders hebben meegemaakt, zelf ook een grotere scheidingskans hebben.

Naar tehuis of bij kinderen inwonen?

Het aantal mensen dat in inrichtingen en tehuizen woont, bedroeg 215 duizend in 2003. In het begin van de 20^e eeuw bedroeg het aantal ongeveer 100 duizend en ging het vooral om pleeghuizen en internaten (Harmsen en Prins, 1999). Er werden nog geen tehuizen speciaal voor ouderen gebouwd; wel waren er de zogenoemde 'hofjes'. Na de Tweede Wereldoorlog ging de regering samen met kerkelijke instellingen woonvoorzieningen voor ouderen bouwen. In deze 'rusthuizen' stond het wonen en

niet het verplegen centraal. Het aantal ouderen in deze tehuizen nam snel toe en bereikte een hoogtepunt rond 1980. De zogenoemde 'institutionele bevolking' bedroeg toen rond 300 duizend personen. Hoewel er sprake was van een voortgaande vergrijzing van de bevolking nam de institutionele bevolking hierna weer af. Vooral vanuit financiële overwegingen trachtte het beleid ouderen zo lang mogelijk zelfstandig te laten wonen. Men wil ouderen pas in een tehuis opnemen wanneer dit echt niet anders kan vanwege ernstige fysieke of geestelijke problemen. Bovendien willen veel ouderen zo lang mogelijk zelfstandig blijven wonen. Mede door de thuiszorg een grotere rol te geven kon de stap naar geïnstitutionaliseerde verzorging steeds langer worden uitgesteld. In het verlengde hiervan ontstonden ook nieuwe woonvormen, zoals 'aanleunwoningen'.

In Nederland komt het amper voor dat ouders bij de kinderen inwonen. In landen als Ierland, Italië en Portugal komt het daarentegen vrij vaak voor. Van Solinge e.a. (1998) melden dat in de meeste landen van Europa het bij de kinderen inwonen de voorkeur heeft van ouders wanneer ze zich zelf niet meer kunnen redden terwijl dit in Nederland niet het geval is. In Denemarken en Zweden en de Benelux landen bestaat er een voorkeur om institutioneel te gaan wonen. Uit Van den Brekel en Moors (1992) blijkt dat ouderen in Nederland privacy hoog waarderen en het idee om bij de kinderen in te trekken niet populair is. De beschikbaarheid van financiële middelen is echter een voorwaarde om zelfstandig te kunnen blijven wonen.

2.3 Overzicht determinanten

Met het literatuuroverzicht van de belangrijkste determinanten en ontwikkelingen van huishoudensdynamiek hebben we handvatten om de scenario's te verankeren in brede economische, sociale en culturele ontwikkelingen. Daartoe zijn voor alle facetten van de (huishoudens)levensloop zoals ze in de voorgaande paragrafen beschreven zijn, de belangrijkste achterliggende determinanten eruit gelicht. In Tabel 1 zijn deze nog eens samengevat.

Tabel 1 Overzicht van belangrijkste overgangen en determinanten.

Overgang	Determinanten
(Leeftijd bij) Uithuis-gaan	Mate van individualisering / drang naar zelfstandigheid Inkomensbronnen (studiefinanciering, arbeidsmarkt, huursubsidie) Opleidingsniveau (vrouwen)
Van thuiswonend naar alleenwonen	Mogelijkheden voor individuele inkomensverwerving Mate van individualisering Opleidingsmogelijkheden
Duur van het alleenwonen	Leefstijl / mate van individualisering Economisch klimaat (inkomen, werkloosheid) Overlijden partner
Relatie-ontbindingskans	Mate van individualisering / emancipatie Economisch klimaat (inkomen, werkloosheid) Opleidingsniveau (vrouwen) Hebben van kinderen
Zelfstandig wonen van ouderen	Voorzieningen (overheid versus privaat) Economische draagkracht Mate van individualisering
Ouderen naar overig lid van huishouden	De mate waarin ouders bij de kinderen gaan wonen Economische draagkracht ouderen

3 Veronderstellingen voor de vier scenario's

In het vorige hoofdstuk is een overzicht gegeven van de belangrijkste ontwikkelingen en achterliggende dynamiek van de diverse overgangen in de levensloop. Deze inventarisatie wordt vervolgens gebruikt om de verhaallijnen van de vier scenario's Global Economy, Strong Europe, Transatlantic Market en Regional Communities te vertalen naar het mogelijke effect dat zij zullen hebben op huishoudensontwikkelingen. Hierbij worden de verschillende fasen sequentieel doorlopen zoals zij in het vorige hoofdstuk aan de orde zijn gekomen. Ieder scenario wordt ingeleid door een korte beschrijving van de belangrijkste kenmerken.

3.1 Global Economy

Belangrijkste kenmerken van het Global Economy scenario.

Van de welvaartsgroei profiteren alle lagen van de bevolking: mensen van elke sociaal-economische status gaan er financieel op vooruit, waarbij de inkomensverschillen tussen mensen met de laagste en hoogste sociaal-economische status niet kleiner worden. Men is gericht op materiele welvaart en de individualisering zal verder doorzetten. Er is sprake van een terugtrekkende overheid en meer privatisering. De uitbreiding van de EU verloopt succesvol en er ontstaat één Europese markt. Global Economy heeft de volgende karakteristieken:

- *Hoogste economische groei (gemiddeld 2,5% per jaar);*
- *Lage werkloosheid (gemiddeld 5,0%);*
- *Vrij grote inkomensverschillen;*
- *Laag niveau van (sociale) voorzieningen.*

Uithuis gaan

De hoge economische groei stimuleert jongeren om vroeg uithuis te gaan, bijvoorbeeld om een studie te gaan volgen. Het zondermeer volgen van een studie zal niet voor iedereen betaalbaar zijn, aangezien de studiefinanciering beperkt is. Veel jongeren zijn mede afhankelijk van een ouderlijke bijdrage. Ook zullen studenten nog meer dan nu gaan werken naast hun studie. Na de studie wordt snel een baan gevonden, waardoor snel carrière kan worden gemaakt. Al met al zal in dit scenario een drang naar zelfstandigheid in combinatie met goede economische mogelijkheden ertoe leiden dat jongeren eerder uithuis gaan.

Alleenwonen of samenwonen?

Het Global Economy scenario kenmerkt zich door een gemiddeld hoog opleidingsniveau. Men studeert vaker en langer dan in de andere scenario's en men zal pas op hogere leeftijd de arbeidsmarkt betreden. Als jongeren het ouderlijk huis verlaten om elders een studie te volgen, dan gaan ze meestal alleenwonen. In het verlengde van

het hoge opleidingsniveau veronderstelt dit scenario een hoge arbeidsparticipatie, zowel voor mannen als vrouwen. Er is vrijwel geen collectief sociaal vangnet en mede door de sterk beperkte collectieve voorzieningen is men gericht op het verwerven van (een zo hoog mogelijk) inkomen. Ook voor jongeren die niet gaan studeren leidt dit tot een grotere kans om uit huis alleen te gaan wonen, doordat men gericht is op werken in plaats van sociale contacten.

Duur alleenwonen

Na het voltooien van de opleiding wil men deze investering te gelde maken. Hierdoor is er weinig tijd over voor het vinden van een juiste partner en wordt samenwonen uitgesteld. Als gevolg hiervan gaat men op hogere leeftijden samenwonen en neemt de gemiddelde leeftijd bij het krijgen van kinderen ook toe.

Relatieontbinding

De hoge arbeidsparticipatie en het nastreven van een eigen carrière maken het moeilijk om op zoek te gaan naar een ideale partner en stabiele relaties aan te gaan. Ook als men eenmaal samenwoont, leidt de fixatie op eigen belangen tot een hogere relatieontbindingskans.

Ook op hogere leeftijden neemt de kans op relatieontbinding toe. Mensen in de empty nest fase (de fase waarin alle kinderen het ouderlijk huis hebben verlaten, waardoor de ouders overblijven) zijn in de toekomst welvarender dan nu en er bestaan ruimere financiële mogelijkheden om te gaan genieten van het leven. Hierbij staan de individuele verlangens centraal. Paren met een slechte relatie, die vaak 'voor de kinderen' bij elkaar zijn gebleven, gaan alsnog uit elkaar om hun 'tweede jeugd' actief in te vullen.

Ouderen: zelfstandig wonen, bij de kinderen of naar een tehuis?

In het Global Economy scenario hebben mensen de hoogste levensverwachting van alle scenario's, namelijk 82 jaar voor mannen en 85 jaar voor vrouwen. De gezonde levensverwachting zal toenemen en ouderen zullen minder vaak of op hogere leeftijden in 'traditionele' tehuizen gaan wonen. Afhankelijk van het besteedbaar inkomen zal men eigen wensen ten aanzien van de toekomstige woonvorm kunnen realiseren. Aangezien de meeste ouderen liever niet in traditionele verzorgings- en verpleeghuizen willen worden opgenomen en een groter deel van hen welvarend is, zullen veel zorgvoorzieningen een privaat karakter hebben. Tevens zullen meer ouderen migreren naar het buitenland en/of een tweede woning aanhouden in Nederland. Luxe rustboerderijen en -landhuizen zullen plaats bieden aan zowel paren als alleenstaanden, hoewel dit uiteraard alleen haalbaar is voor financieel draagkrachtigen. Zorg kan hier op maat geleverd worden, terwijl men toch zelfstandig blijft wonen. Voor minder welgestelden zijn er woonzorgcomplexen die een basisniveau aan zorg bieden. Ook hierbij is het mogelijk zelfstandig te blijven wonen en voorzover nodig zorg te ontvangen. Het inwonen van ouders bij kinderen zal in dit scenario sporadisch voorkomen aangezien dit voor de kinderen moeilijk te combineren valt met het nastreven van een carrière.

3.2 Transatlantic Market

Belangrijkste kenmerken van het Transatlantic Market scenario.

In dit scenario is de economische groei iets lager dan in het Global Economy scenario. De inkomensongelijkheid is groter dan in de andere drie scenario's doordat mensen met een lagere sociaal-economische status in dit scenario minder delen in de economische groei. Transatlantic Market heeft de volgende karakteristieken:

- *Vrij hoge economische groei (gemiddeld 1,8 % per jaar);*
- *Lage werkloosheid (gemiddeld 5,0%);*
- *Grootste inkomensverschillen;*
- *Laag niveau van (sociale) voorzieningen.*

Uithuis gaan

In dit scenario willen jongeren graag een hogere opleiding volgen, maar door minimale studiefinancieringsvoorzieningen en grote inkomensverschillen blijft dit beperkt tot de groep jongeren met ouders die een financiële bijdrage kunnen leveren. Deze jongeren blijven tijdens hun studieperiode bij hun ouders wonen en verlaten hierdoor vrij laat het ouderlijk huis. Aan de andere kant gaat de sterke individualisering, waardoor dit scenario wordt gekenmerkt, gepaard met een drang naar zelfstandigheid bij jongeren waardoor het ouderlijk huis juist vroeg wordt verlaten. Verondersteld wordt dat de twee bovenbeschreven trends elkaar compenseren zodat de gemiddelde leeftijd bij het uithuis-gaan in dit scenario gelijk zal zijn aan de huidige leeftijd.

Alleenwonen of samenwonen?

In het Transatlantic Market scenario vertoont het welvarende deel van de bevolking eenzelfde patroon in huishoudensdynamiek als de bevolking in het Global Economy scenario; dit betekent een relatief hoog aandeel alleenwonenden. In dit scenario komt de welvaart niet in gelijke mate ten goede aan iedereen. Voor degenen die niet meedelen in de welvaartsgroei geldt dat gedurende een vrij korte periode (thuis) een opleiding wordt gevolgd, waarna men uit huis meteen gaat samenwonen. Het samenwonen is namelijk voordeliger dan alleenwonen, doordat men vaste lasten kan delen. Per saldo zal in dit scenario het aandeel kinderen dat na het vertrek uit het ouderlijk huis alleen gaat wonen gelijk zijn aan nu.

Duur alleenwonen

De duur van het alleenwonen wordt verondersteld gelijk te zijn aan nu. De relatieve inkomensverdeling gaat enerzijds gepaard met een langere duur van het alleenwonen bij de meer welvarende groepen en een kortere duur bij de minder welvarende groepen.

Relatieontbinding

Dit scenario wordt gekenmerkt door een sterke individualisering. Dit gaat ondermeer gepaard met een toename van relatieontbindingen: wanneer in een relatie

spanningen ontstaan wordt vrij snel gekozen voor het uit elkaar gaan. Ook paren in de empty nest fase gaan vrij snel uit elkaar, vooral als men vanwege de kinderen bij elkaar was gebleven. Een deel van hen zal er een levensgenietende leefstijl op na houden. Vanwege de scheve inkomensverdeling is dit vooral mogelijk voor de bovenklasse.

Het aandeel kinderloze paren ligt hoger dan in het Global Economy scenario. Kinderloze paren hebben een substantieel hogere kans op echtscheiding dan paren met kinderen. Ook dit leidt tot een hoge relatieontbindingskans in dit scenario.

Ouderen: zelfstandig wonen, bij de kinderen of naar een tehuis?

De levensverwachting is in dit scenario lager dan in het Global Economy scenario. Ook de gezonde levensverwachting is lager. Luxe oudedagsvoorzieningen zijn er voor de 'happy few'. De rest is aangewezen op (minimale) voorzieningen of op de familie. Per saldo leidt dit tot een daling van het aandeel ouderen dat gebruik maakt van een verzorgingshuis; maatschappelijk en economisch is er te weinig draagvlak. Men zal echter niet of nauwelijks gaan inwonen bij de kinderen, aangezien de individualisering, van zowel ouders als kinderen, sterk zal doorzetten.

3.3 Strong Europe

Belangrijkste kenmerken van het Strong Europe scenario.

In dit scenario gaat het economisch minder goed dan in het Global Economy scenario en het Transatlantic Market scenario. Voor de lagere sociaal-economische groepen heeft dit echter geen groot effect op het besteedbaar inkomen. Dit hangt samen met inkomensoverdracht van de rijkere naar de armere groepen in de samenleving, vanuit het solidariteitsprincipe. De overheid blijft een aansturende rol spelen, zowel nationaal als internationaal. Strong Europe heeft de volgende karakteristieken:

- *Matige economische groei (gemiddeld 1,5% per jaar);*
- *Middelmatige werkloosheid. (gemiddeld 6,5%);*
- *Beperkte inkomensverschillen;*
- *Aandacht voor (sociale) voorzieningen.*

Uithuis gaan

De mate van individualisering is in dit scenario minder sterk dan in de vorige twee scenario's, hoewel (maatschappelijke) zelfontplooiing in dit scenario een belangrijke rol speelt. De drang naar zelfstandigheid bij kinderen blijft aanwezig en de economische omstandigheden in de vorm van beperkte inkomensverschillen maken het mogelijk deze wens tot uitvoer te brengen. Hierdoor gaan kinderen eerder het huis uit om te studeren of te werken. De economische haalbaarheid wordt vergroot door studiefinanciering, mogelijk gemaakt door de overheid. Aan de andere kant dragen de sterkere gerichtheid op gezin en het niet of nauwelijks voorkomen van een genera-

tiekloof er juist toe bij dat men langer thuis zal blijven wonen. Per saldo leidt dit tot het gelijk blijven van de leeftijd dat men uithuis gaat.

Alleenwonen of samenwonen?

Het aandeel kinderen dat gaat alleenwonen na het verlaten van het ouderlijk huis, zal in de toekomst niet veranderen. Dit is toe te schrijven aan elkaar in evenwicht houdende factoren. Aan de ene kant stimuleert de drang naar zelfontplooiing het alleenwonen. Aan de andere kant is het nastreven van een eigen carrière duidelijk minder dan in het Global Economy scenario, vanwege een sterkere gerichtheid op immateriële waarden, waardoor men meer zal gaan samenwonen.

Duur alleenwonen

Voor de duur van het alleenwonen geldt dat in dit scenario de trend tot zelfontplooiing, en hiermee langer alleenwonen, wordt gecompenseerd door een sterkere geneigdheid om te gaan samenwonen, vanwege een gerichtheid op immateriële waarden. Per saldo zal de duur van het alleenwonen niet wijzigen in dit scenario.

Relatieontbinding

In dit scenario is men vanwege een sterke oriëntatie op immateriële waarden meer gericht op de relatie en kinderen. Kinderopvang wordt meer geïntegreerd in de werkomgeving. De arbeidsparticipatie is dan ook hoog in dit scenario en dat wordt ook mogelijk gemaakt door de goede voorzieningen. Ondanks deze positieve factoren voor de duurzaamheid van een relatie is de relatieontbindingskans toch (wat) hoger dan nu. De verklaring ligt in het feit dat de economische situatie minder goed is dan in het Global Economy en Transatlantic Market scenario. Spanningen die werkloosheid en/of een krappe financiële situatie oproepen, leiden tot het stranden van relaties.

Ouderen: zelfstandig wonen, bij de kinderen of naar een tehuis?

Ouderen proberen zo lang mogelijk zelfstandig te wonen en dit wordt mede mogelijk gemaakt door goed functionerende publieke instituties op het terrein van zorg. Ook is er gezien de gezonde leefstijl sprake van een toename van het aantal gezonde jaren, waardoor het aantal jaren dat men zelfstandig kan blijven wonen stijgt. Daarnaast vervult de mantelzorg een belangrijke rol in het zelfstandig blijven wonen van oudere medeburgers. Door bovenstaande ontwikkelingen zal het aandeel ouderen dat gaat inwonen bij de kinderen gelijk blijven aan nu.

3.4 Regional Communities

Belangrijkste kenmerken van het Regional Communities scenario.

De economische groei is in dit scenario het laagst. De Europese landen zijn niet in staat om hun welvaartstaat te moderniseren. De wereld en ook Europa raken gefragmenteerd in een aantal handelsblokken. Er is sprake van sterke solidariteit tussen de meer en minder bedeelde groepen in de samenleving. Dit gaat gepaard met inkomensoverheveling tussen de jongere en oudere generatie en tussen werkenden en niet-werkenden. Regional Communities heeft de volgende karakteristieken:

- *Lage economische groei (gemiddeld 0,6 % per jaar);*
- *Hoge werkloosheid (8,4 %);*
- *Geringere inkomensverschillen;*
- *Aandacht voor (sociale) voorzieningen.*

Uithuis gaan

Het is in dit scenario lastig voor jongeren om zelfstandig te gaan wonen. Door de lage economische groei is een studie voor velen moeilijk te betalen, waardoor men vaak moet werken naast een eventuele studie. Het werken is echter maar beperkt mogelijk vanwege diezelfde minder gunstige economische omstandigheden. Naast de geringe betaalbaarheid van de studie (ondermeer door beperking van studiefinanciering) is de drang naar zelfstandigheid in dit scenario ook gering. Kinderen zetten zich amper af tegen hun ouders en er is een leefstijl ontstaan die niet zo materialistisch is en meer gericht op immateriële waarden. Hierdoor kiezen kinderen ervoor om lang thuis te blijven wonen, mede doordat zelfontplooiing ook mogelijk wordt geacht in het ouderlijk huis. Door al deze factoren stijgt de leeftijd waarop kinderen uithuis gaan.

Alleenwonen of samenwonen

Doordat kinderen laat uit huis gaan, zal men vanuit het ouderlijk huis vaak direct gaan samenwonen (in dit scenario is er immers amper sprake van kinderen die op jonge leeftijd uit huis gaan om als alleenstaande onderwijs te gaan volgen). Ook is het economisch gezien minder aantrekkelijk om alleen te gaan wonen aangezien vaste kosten dan niet met een partner kunnen worden gedeeld. Als gevolg hiervan neemt het aandeel kinderen dat na het uithuis gaan alleen gaat wonen af.

Duur alleenwonen

Aangezien individualisering in dit scenario nauwelijks een rol speelt zal de neiging om lang alleen te wonen niet sterk zijn. In plaats daarvan is er een gerichtheid op gezinswaarden en bestaat er een sterke behoefte een partner te vinden. Dit resulteert in een korte periode van alleenwonen.

Relatieontbinding

De samenleving is sterk gericht op immateriële waarden en het nastreven van een carrière wordt als minder belangrijk beschouwd. Zelfontplooiing blijft belangrijk,

maar wordt gerealiseerd binnen de structuren van het werk en relatie. Hoewel de economische situatie in dit scenario vrij pover is (hetgeen de relatieontbindingskans kan verhogen), zullen relaties hierdoor stabiel zijn en de kans op ontbinding daarom lager.

Ouderen: zelfstandig wonen, bij de kinderen of naar een tehuis?

Zowel sociaal-culturele als economische ontwikkelingen leiden in dit scenario tot een toename van het aandeel ouderen dat gaat inwonen bij kinderen. Een sterke gerichtheid op de familie zorgt er voor dat kinderen het vanzelfsprekender vinden dat hun ouders in hun woning worden opgenomen. In dit scenario bestaat ook een grote mate van solidariteit onder de bevolking, waardoor de toegang tot voorzieningen collectief gefinancierd zal worden. Ondanks dat de arbeidsparticipatie in dit scenario minder hoog is dan in de andere scenario's blijven ouderdomsvoorzieningen betaalbaar doordat iedereen naar rato bijdraagt aan de collectieve verzekeringen. Hierdoor kunnen hulpbehoevende ouderen, die niet bij de kinderen kunnen inwonen, toch terecht in verpleeghuizen.

3.5 Overzicht overgangskansen per scenario

Voor het doorrekenen van de huishoudensscenario's is gebruikt gemaakt van het PRIMOS model (zie Box 2). In dit model worden overgangskansen gebruikt die betrekking hebben op relevante veranderingen in de levensloop. De instellingen van deze overgangskansen zijn afgeleid uit de in de vorige paragrafen beschreven veronderstellingen. Tabel 2 geeft een schematisch overzicht van de richting van de ontwikkelingen voor de zes onderscheiden aspecten van huishoudensdynamiek. Als referentie is de huidige situatie gebruikt; hoger geeft bijvoorbeeld aan dat het aandeel, duur of kans in de toekomst groter/langer is dan nu; bij kleiner is het omgekeerde het geval en bij gelijk treden er in de toekomst geen wijzigingen op.

Tabel 2 Ontwikkelingsrichting van de overgangen in vergelijking met de huidige situatie.

	Global Economy	Transatlantic Market	Strong Europe	Regional Communities
(Leeftijd bij) Uithuis-gaan	Eerder	Gelijk	Gelijk	Later
Aandeel van thuiswonend naar alleenwonen	Groter	Gelijk	Gelijk	Kleiner
Duur van het alleenwonen	Langer	Gelijk	Gelijk	Korter
Relatieontbindingskans	Groter	Groter	Groter	Kleiner
Aandeel zelfstandig wonen van ouderen	Groter	Groter	Groter	Kleiner
Aandeel ouderen naar overig lid van huishouden	Kleiner	Kleiner	Gelijk	Groter

Het Strong Europe scenario is wat betreft de veronderstellingen volledig gelijk aan de Primos-prognose hoewel de uitkomsten in termen van huishoudens niet overeen komen, doordat de achterliggende bevolkingsontwikkelingen verschillen. Deze prognose is op haar beurt weer consistent met de huishoudensprognose 2003-2050 van het CBS. In deze prognose wordt uitgegaan van een voortzetting van de individualiseringstrend van de afgelopen jaren. Dit houdt in dat in het Strong Europe scenario ook sprake is van een geïndividualiseerde samenleving. Ook in het Global Economy scenario wordt een individualiserende samenleving geschetst, echter sterker dan in het Strong Europe scenario. In het Transatlantic Market scenario ligt de mate van individualisering tussen het Strong Europe en het Global Economy scenario. Alleen in het Regional Communities scenario komt een einde aan de individualisering. Overigens zijn de verschillen tussen het Transatlantic Market en het Strong Europe scenario wat groter dan Tabel 2 suggereert. Zo is de relatieontbindingskans in het Transatlantic Market scenario duidelijk hoger dan nu, tegen slechts iets hoger dan nu in het Strong Europe scenario. In Bijlage B zijn de veronderstellingen in meer detail weergegeven.

Box 2 Het Primos huishoudensmodel

Voor de vooruitberekeningen van de nationale huishoudensscenario's is gebruik gemaakt van het Primos-model (Den Otter en Heida, 2003; Heida, 2003). Het Primos-model maakt een geïntegreerde vooruitberekening van bevolking en huishoudens op verschillende regionale schaalniveaus.

Bij de Primos-prognose vormen op nationaal schaalniveau de bevolkings- en de huishoudensprognose van het CBS het uitgangspunt. Voor de bevolkingsgroeicomponenten geboorte, sterfte, immigratie en emigratie zijn de veronderstellingen van de CBS bevolkingsprognose rechtstreeks overgenomen. Wat betreft de huishou-

densontwikkelingen is via de instellingen van de parameters van het Primos-model gezorgd voor een consistentie met de uitkomsten van de CBS huishoudensprognose.

Voor de berekening van de huishoudensscenario's zijn veronderstellingen wat betreft geboorte, sterfte en buitenlandse migratie rechtstreeks overgenomen uit de bevolkingsscenario's, die zijn beschreven in het rapport 'Lange-termijn bevolkingsscenario's voor Nederland' (De Jong en Hilderink, 2004). Hierdoor vormen de bevolkingsscenario's en de huishoudensscenario's een consistent geheel.

3.6 Migratie en huishoudensontwikkelingen

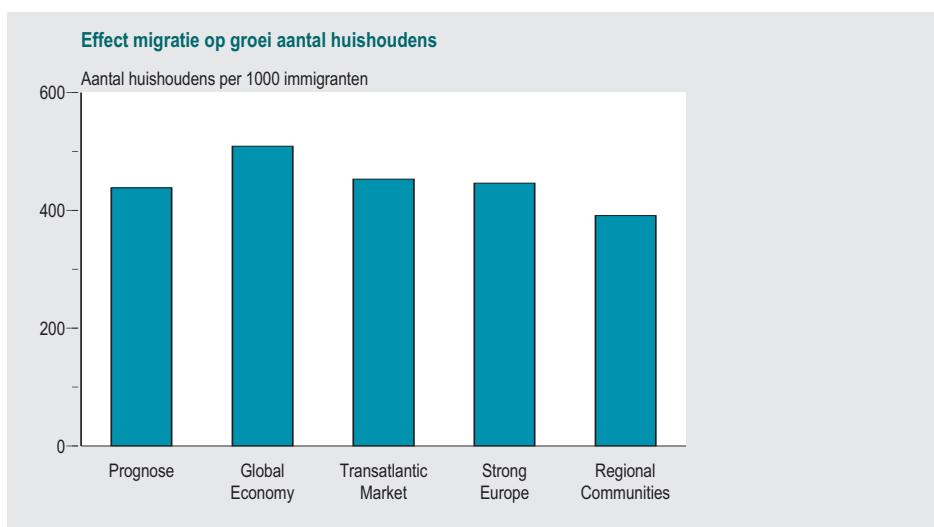
In het bovenstaande is het effect van buitenlandse migratie op huishoudensontwikkelingen nog niet aan de orde geweest. Aangezien de scenario's onderling aanzienlijk verschillen voor wat betreft de buitenlandse migratie zal dit ook gevolgen hebben voor de huishoudensgroei. Het effect van buitenlandse migratie op de groei van het aantal huishoudens hangt niet alleen af van het aantal migranten maar ook van het migratiemotief. In Tabel 3 is het migratiesaldo per scenario onderscheiden naar het migratiemotief. In de huishoudensscenario's zijn veronderstellingen opgesteld over het effect van de samenstelling naar migratiemotief op de huishoudensgroei. Hierbij is het aandeel van de motieven gezinsvorming en gezinshereniging in het migratiesaldo als uitgangspunt genomen. Gezinsherenigende migranten (in het herkomstland achtergebleven partners die zich later bij de al geëmigreerde partner voegen) leiden namelijk wél tot een groei van de bevolking maar niet tot een toename van het aantal

Tabel 3 Migratiesaldi (in 1000 personen) in 2050 naar motief, voor de vier scenario's.

Migratiemotief:	Global Economy	Strong Europe	Transatlantic Market	Regional Communities
Arbeid	27	1	12	-6
Asiel	6	6	4	4
Gezinshereniging/ gezinsvorming	18	29	10	14
Rest/Overig	-1	-1	-1	-2
Totaal	50	35	25	10

huishoudens. Gezinsvormende migratie (eerste of tweede generatie allochtonen die een partner vinden in het land van herkomst) kan samengaan met een toename van het aantal huishoudens (als men bijvoorbeeld uit het ouderlijk huis gaat trouwen met een uit het buitenland overgekomen partner) maar dit hoeft niet altijd het geval te zijn (bijvoorbeeld als men al zelfstandig woonde). Arbeidsmigratie leidt juist tot een beduidende toename van het aantal huishoudens, mede doordat veel arbeidsmigranten alleenstaand zijn.

Uit Tabel 3 blijkt dat in het Regional Communities scenario het migratiesaldo vooral wordt bepaald door de migratiemotieven gezinsvorming en gezinshereniging terwijl de arbeidsmigratie zelfs negatief is. Hierdoor levert het migratiesaldo in dit scenario een lage bijdrage aan de huishoudengroei. Het Global Economy scenario wordt gekenmerkt door het laagste aandeel gezinsvormende- en gezinsherenigende migratie en het hoogste aandeel arbeidsmigratie. Hierdoor is in dit scenario de bijdrage van het

Figuur 6 Effect van migratie op huishoudensgroei.

migratiesaldo aan de huishoudensgroei hoog. Hoewel de samenstelling van het migratiesaldo naar migratiemotief in de twee scenario's Strong Europe en Transatlantic Market onderling verschilt, is er voor gekozen om het effect van het migratiesaldo op de huishoudensgroei in beide scenario's gelijk te veronderstellen. Het netto aantal migranten met het migratiemotief gezinshereniging/gezinsvorming is in het Strong Europe scenario veruit het grootst van alle vier scenario's. Er is verondersteld dat het hierbij relatief vaak gaat om gezinsvormende migratie waarbij het uithuis gaan van jongeren gepaard gaat met het trouwen van een partner uit het buitenland. Hierdoor komt de bijdrage van het migratiesaldo aan de huishoudensgroei ongeveer gelijk uit met de bijdrage van het Transatlantic Market scenario, waarin de arbeidsmigratie weer groter is dan in het Strong Europe scenario. Voor de twee scenario's ligt het effect van migratie op de huishoudensgroei tussen dat van het Regional Communities en het Global Economy scenario (en is bijna gelijk aan dat van de Primos-prognose). In Figuur 6 is het veronderstelde effect van migratie op de huishoudensgroei weergegeven.

3.7 Het kwantificeren van de veronderstellingen

De volgende stap is het kwantificeren van de veronderstellingen uit Tabel 2. Voor deze kwantificering is aangesloten bij de onzekerheidsmarges die bepaald zijn voor de Primos-prognose. Hierbij is in de Primos-prognose gebruik gemaakt van verschillende invalshoeken, zoals bandbreedtes van ontwikkelingen in het verleden, en verschillen tussen landen. Zweden heeft bijvoorbeeld in bepaalde opzichten een andere huishoudensontwikkeling meegemaakt dan Nederland en dit geeft zicht op alternatieve toekomstige ontwikkelingen.

Na het vaststellen van de mogelijke bandbreedte waarbinnen de diverse ontwikkelingen zich kunnen voordoen, zijn veronderstellingen gedaan over het tempo waarin die ontwikkelingen zouden kunnen plaatsvinden.

De veronderstellingen zijn verwerkt in de overgangskansen tussen huishoudensposities. De uitkomst van een scenario hangt daarmee af van de veronderstellingen die gedaan zijn over de afzonderlijke processen. Daarbij beïnvloeden de verschillende processen elkaar. Als bijvoorbeeld in een scenario jongeren eerder uithuis gaan en een groter deel van hen kiest voor alleenwonen, dan leidt die combinatie in dat scenario tot veel alleenstaande jongeren. Een dergelijke beïnvloeding geldt ook voor de combinatie van de huishoudensvormende processen met de veronderstellingen over de bevolkingsgroei van een bepaald scenario. Als in een scenario de bevolkingsgroei lager is dan in de Primos-prognose, dan leidt dat uiteraard tot een kleinere bevolking dan in de Primos-prognose. Maar in welke mate die lagere bevolkingsgroei ook leidt tot minder huishoudens, hangt af van de sterkte van de onderliggende huishoudensdynamiek.

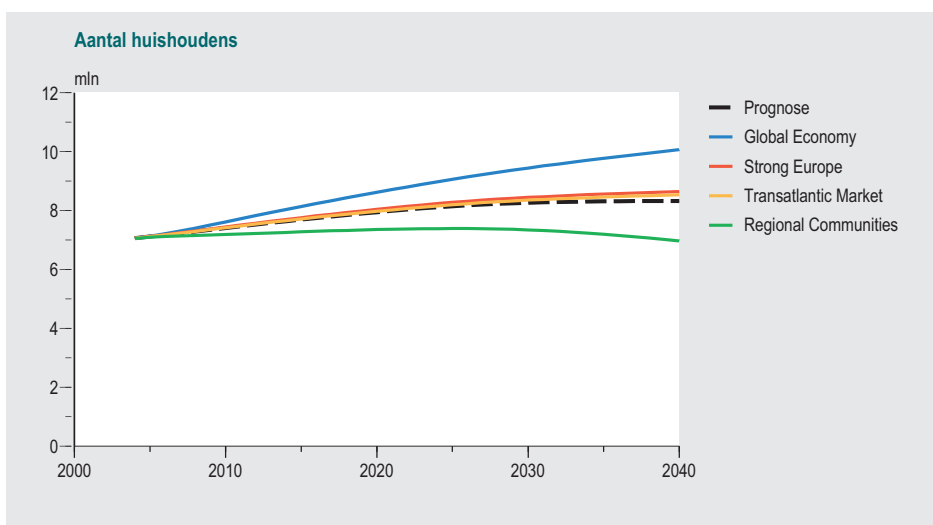
In Bijlage B worden de kwantitatieve veronderstellingen van de vier scenario's en de Primos-prognose verder toegelicht.

4 Huishoudensscenario's: Resultaten

In deze paragraaf worden de resultaten van de vier scenario's beschreven en vergeleken met de Primos-prognose. Allereerst zal worden ingegaan op de relatie tussen bevolkingsgroei en huishoudensontwikkeling. Vervolgens worden ontwikkelingen van huishoudens naar grootte toegelicht en daarna worden ontwikkelingen van huishoudens naar samenstelling beschouwd. Ten slotte wordt ingegaan op een decompositie van huishoudensgroei naar diverse effecten.

4.1 Bevolkingsgroei en huishoudensontwikkeling

Zowel bij de bevolking als bij de huishoudens zijn de scenario's Global Economy en Regional Communities het meest extreem. In het Global Economy scenario groeit het aantal huishoudens van ruim 7 miljoen nu naar ruim 10 miljoen in 2040. In het Regional Communities scenario ligt de top van het aantal huishoudens op bijna 7,5 miljoen rond 2030, waarna een dalende trend het aantal huishoudens terugbrengt naar minder dan 7 miljoen. De Primos-prognose, die consistent is met de nationale huishoudensprognose 2003-2050 van het CBS, ligt ongeveer in het midden van beide scenario's. Voor 2040 worden iets minder dan 8,5 miljoen huishoudens voorspeld. Opvallend is dat, hoewel de bevolkingsgroei in de scenario's Transatlantic Market en Strong Europe duidelijk van elkaar verschilt, de huishoudensontwikkeling vrijwel gelijk uitkomt. Het aantal huishoudens in deze twee scenario's komt in 2040 iets hoger uit dan het aantal volgens de Primos-prognose. In Bijlage C is de tabel opgenomen met resultaten voor de huishoudensontwikkelingen.

Figuur 7 Huishoudensontwikkeling volgens de vier scenario's, 2000-2040.

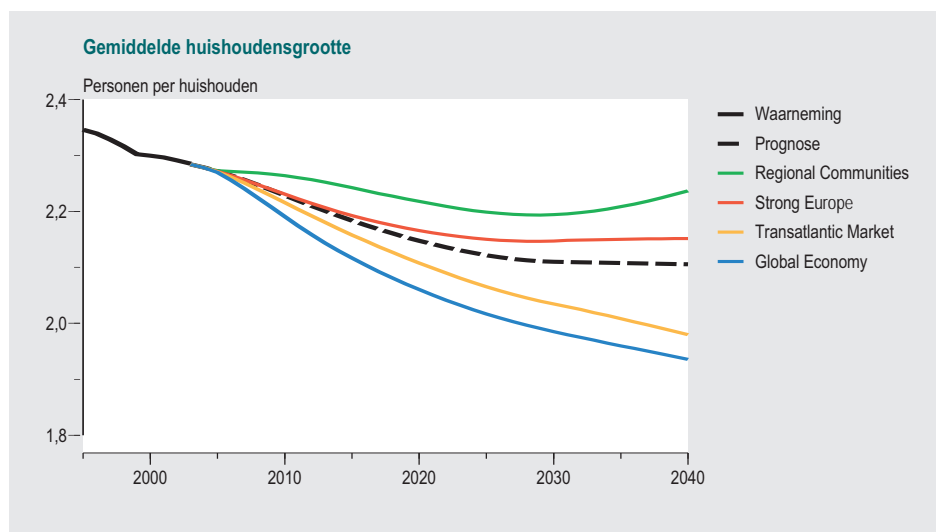
Tabel 4 Groei van bevolking en huishoudens in de perioden 2000-2020 en 2020-2040.

	2000-2020	2020-2040	2000-2020	2020-2040
	Absoluut ($\times 1000$)		Relatief (%)	
<i>Bevolkingsgroei</i>				
Global Economy	2020	1794	13	10
Transatlantic Market	1097	143	7	1
Strong Europe	1710	1278	11	7
Regional Communities	636	-654	4	-4
Prognose	1348	503	8	3
<i>Huishoudensgroei</i>				
Global Economy	1816	1454	27	17
Transatlantic Market	1172	558	17	7
Strong Europe	1239	607	18	8
Regional Communities	551	-385	8	-5
Prognose	1143	375	17	5

Ontwikkelingen in aantallen huishoudens worden voor een substantieel deel bepaald door ontwikkelingen in de bevolking. Verschillen in bevolkingsontwikkeling tussen scenario's worden op hun beurt voornamelijk veroorzaakt door verschillen in de aantallen geborenen en migratiesaldi, aangezien de verschillen in de sterfteaantallen beperkt zijn. De huishoudens- en bevolkingsontwikkelingen zijn in het Primos-model geïntegreerd. Dit houdt in dat voor de bepaling van de effecten van de bevolkingsontwikkeling op de huishoudensontwikkeling, over het algemeen geen additionele veronderstellingen hoeven te worden gemaakt voor de verschillende scenario's. In Bijlage A is voor de vier bevolkingsscenario's de ontwikkeling van geboorte, sterfte en het migratiesaldo weergegeven. In Tabel 4 zijn de uitkomsten van de scenario's samengevat, zowel voor de bevolking als de huishoudens. De relatieve huishoudensgroei is in alle scenario's veel sterker dan de bevolkingsgroei; in de periode 2000-2020 is de groei van het aantal huishoudens zelfs ongeveer twee keer zo hoog als de groei van de bevolking. Opvallend is dat dit voor alle scenario's geldt.

4.2 Huishoudens naar grootte

Dat de relatieve groei van het aantal huishoudens veel groter is dan de relatieve groei van de bevolking, betekent dat in alle scenario's het proces van huishoudensverdunning ook in de toekomst doorgaat. Figuur 8 laat zien hoe de gemiddelde huishoudensgrootte de komende decennia afneemt volgens de vier scenario's. De sterkste daling vindt plaats in het Global Economy scenario en de minst sterke daling in het Regional Communities scenario. In de Primos-prognose ligt de huishoudensverdunning ongeveer in het midden tussen deze beide scenario's. Zowel het Transatlantic Market scenario als het Strong Europe scenario liggen in de buurt van de Primos-prognose, hoewel het Transatlantic Market scenario wat betreft huishoudensverdunning meer de richting van het Global Economy scenario opgaat, terwijl het Strong Europe scenario dichterbij het Regional Communities scenario ligt.

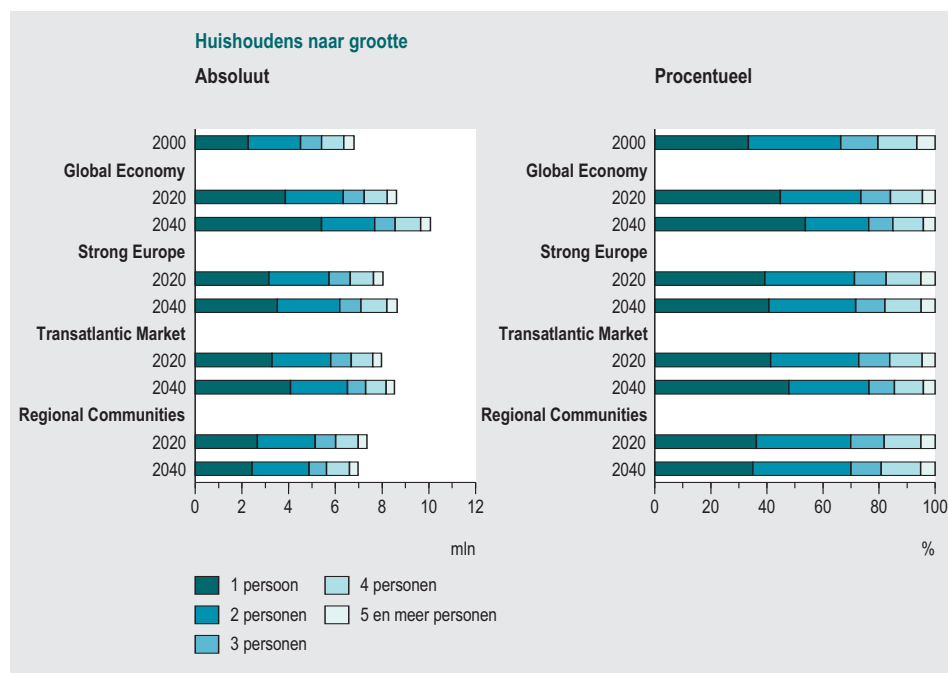

Figuur 8 Ontwikkeling van de gemiddelde huishoudensgrootte, 1995-2040.

Uit Figuur 7 bleek dat de huishoudensgroei in het Strong Europe scenario vrijwel gelijk was aan die in het Transatlantic Market scenario. Uit Figuur 8 komt echter naar voren dat er wat betreft de huishoudensverduunning wél sprake is van een duidelijk verschil. De gemiddelde huishoudensgrootte stabiliseert in het Strong Europe scenario op 2,15 personen per huishouden, terwijl deze in het Transatlantic Market scenario tot onder de twee personen per huishouden uitkomt.

In het Global Economy scenario zal het aantal eenpersoonshuishoudens het sterkst stijgen. Hierdoor is in dit scenario de daling van de gemiddelde huishoudensgrootte het grootst, ondanks de hoge aantallen geborenen in dit scenario. In 2040 is het aantal eenpersoonshuishoudens met 3 miljoen toegenomen. Deze stijging neemt hiermee bijna 90% van de totale huishoudensgroei in dit scenario voor haar rekening. Ook in het Strong Europe en Transatlantic Market scenario is er sprake van een beduidende stijging van het aantal eenpersoonshuishoudens. In het Regional Communities scenario neemt daarentegen het aantal eenpersoonshuishoudens amper toe. Dit scenario kent het grootste aandeel tweepersoonshuishoudens, hetgeen een belangrijke verklaring vormt voor het feit dat de gemiddelde huishoudensgrootte in dit scenario het hoogst is. Doordat in dit scenario vanaf rond 2030 de daling van het aantal huishoudens sterker is dan de daling van de bevolking, neemt de gemiddelde huishoudensgrootte weer wat toe.

Niet alleen in absolute zin maar ook in relatieve zin is de toename van eenpersoonshuishoudens in het Global Economy scenario het grootst. Tussen 2000 en 2040 neemt het percentage eenpersoonshuishoudens toe van 33 naar 54. Ook in het Transatlantic Market scenario is er sprake van een sterke toename, met een percentage eenpersoonshuishoudens van 48 in 2040. In het Strong Europe scenario is dit percentage met

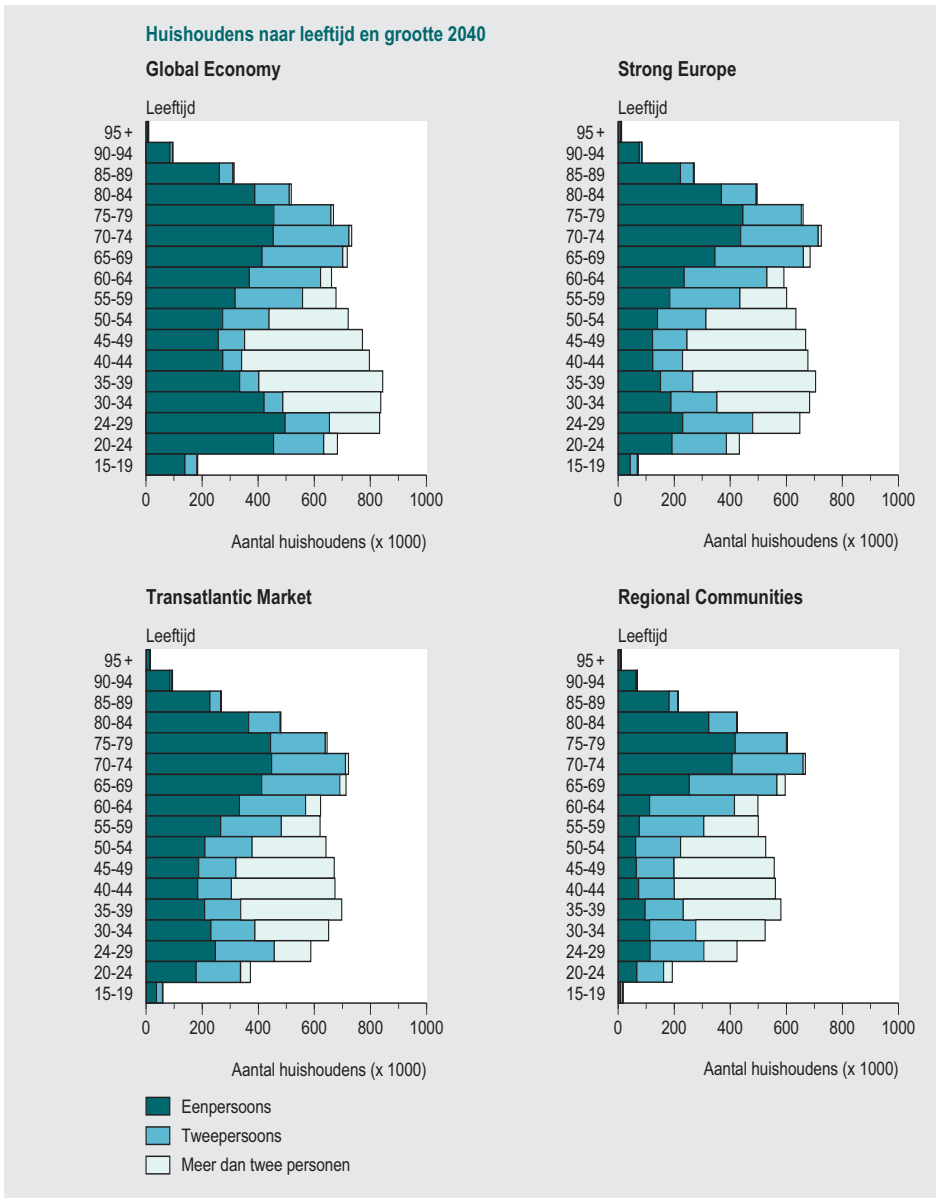
Figuur 9 Huishoudens naar grootte voor de vier scenario's, 2000-2020-2040.

41 beduidend lager. In het Regional Communities scenario neemt het percentage eenpersoonshuishoudens in de toekomst amper toe, waardoor het blijft steken op 35% in 2040. In Figuur 9 is voor de vier scenario's de verdeling naar huishoudensgrootte weergegeven.

Tabel 5 Een- en tweepersoonshuishoudens naar leeftijdsklassen ($\times 1000$), 2000 en 2040.

	2000		2040			
			Global Economy	Strong Europe	Transatlantic Market	Regional Communities
<i>Eenpersoons</i>						
15 tot 29 jaar	520	1090	467	463	190	432
30 tot 65 jaar	1042	2248	1148	1621	597	1184
65 en ouder	710	2067	1906	1994	1653	1855
Totaal	2272	5405	3520	4078	2439	3471
<i>Tweepersoons</i>						
15 tot 29 jaar	299	379	469	389	294	445
30 tot 65 jaar	1290	955	1225	1156	1256	1296
65 en ouder	654	943	978	895	885	895
Totaal	2242	2277	2672	2441	2434	2636

Verschillen tussen de scenario's wat betreft de verdeling naar huishoudensgrootte, kunnen nader worden toegelicht aan de hand van leeftijdspatronen. Door de vergrijzing neemt in alle scenario's het aantal kleinere huishoudens op hogere leeftijden zeer sterk toe (zie Tabel 5 en Figuur 10). In het Global Economy verdrievoudigt het aantal alleenstaanden van 65 jaar en ouder ten opzichte van 2000, terwijl dit aantal in het Regional Communities ook nog met 130% zal toenemen. In het Global Economy scenario, dat de sterkste individualisering kent, is het aantal eenpersoonshuishoudens onder jongeren het hoogst van alle scenario's en kent een verdubbeling in 2040 ten

Figuur 10 Huishoudens naar leeftijd en grootte voor de vier scenario's, 2040.

opzichte van 2000. Het aantal tweepersoonshuishoudens op middelbare leeftijden blijft in dit scenario relatief klein aangezien jongeren, als ze in dit scenario gaan samenwonen, snel met gezinsuitbreiding starten. In het Strong Europe scenario, met eenzelfde gemiddeld kindertal als het Global Economy scenario, ligt het aantal huishoudens met twee personen echter hoger. Dit komt doordat jongeren in dit scenario vaker gaan samenwonen als ze het ouderlijk huis verlaten en degenen die alleen gaan wonen sneller een partner vinden. In het Transatlantic Market scenario ligt het aantal tweepersoonshuishoudens op ongeveer hetzelfde niveau als in het Strong Europe scenario, terwijl het aantal eenpersoonshuishoudens wat hoger ligt. In het Regional Communities scenario is het aantal (en aandeel) alleenstaanden onder jongeren bijzonder laag.

4.3 Huishoudens naar samenstelling

In het Global Economy scenario zijn er in 2020 ruim 1 miljoen meer alleenstaanden dan in Regional Communities scenario. In 2040 is het verschil opgelopen tot 3 miljoen. In het Strong Europe scenario ligt het aantal alleenstaanden in 2040 ongeveer 2 miljoen lager dan in het Global Economy scenario, terwijl in het Transatlantic Market scenario het aantal alleenstaanden ongeveer 1,5 miljoen lager ligt. Hoewel in Transatlantic Market scenario de bevolkingsgroei tot 2040 veel minder sterk is dan in het Strong Europe scenario, is het aantal alleenstaanden in het Transatlantic Market scenario in 2040 toch veel hoger.

Het aantal samenwonenden zonder kinderen is in 2040 het hoogst in het Strong Europe scenario, op de voet gevolgd door het Regional Communities scenario. In de twee scenario's Global Economy en Transatlantic Market, waarin de individualisering veel sterker is dan in de vorige twee scenario's, ligt het aantal kinderloze paren duidelijk lager. Dit geldt in het bijzonder voor het Global Economy scenario. In dit scenario wordt lang gewacht met het samenwonen maar als dit gebeurt dan worden er snel kinderen geboren (dit scenario kent samen met het Strong Europe scenario de hoogste vruchtbaarheid).

Voor de paren met kinderen geldt dat het Strong Europe scenario in elk gezinstype (met één, twee, dan wel drie of meer kinderen) in 2040 de grootste aantallen laat zien. Het verschil met het Global Economy scenario is echter gering. Aangezien de veronderstelling ten aanzien van de vruchtbaarheid in deze twee scenario's gelijk is (gemiddeld 1,9 kinderen per vrouw in 2050) is dit kleine verschil niet verrassend. Dat de aantallen in alle gezinstypen met kinderen in het Regional Communities scenario hoger zijn dan in het Transatlantic Market scenario is echter wel opvallend aangezien de vruchtbaarheid in het Regional Communities scenario (gemiddeld 1,6 kinderen per vrouw in 2050) lager is dan dat in het Transatlantic Market scenario (gemiddeld 1,7 kinderen per vrouw in 2050). De verklaring voor de grotere aantallen paren met kinderen in het Regional Communities scenario is dat de individualisering in dit scenario veel minder sterk is dan in het Transatlantic Market scenario. Hierdoor blijven kinde-

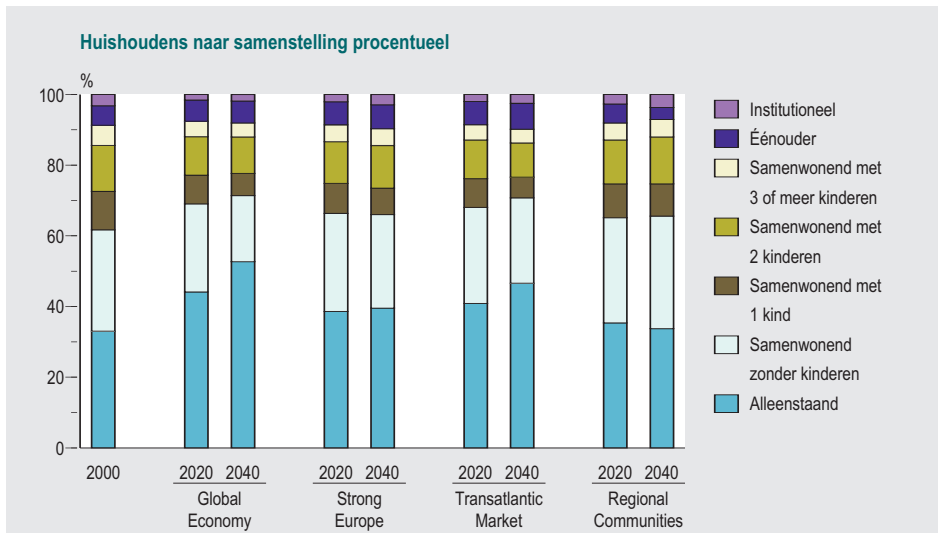
ren bijvoorbeeld langer dan in het Transatlantic Market scenario bij de ouders thuis wonen. Ook een andere factor is in dit kader van belang. Relatieontbinding komt in het Transatlantic Market scenario veel vaker voor dan in het Regional Communities scenario. Hierdoor zijn er in het Transatlantic Market scenario veel meer eenoudergezinnen dan in het Regional Communities scenario (de hogere vruchtbaarheid in het Transatlantic Market scenario komt als het ware terecht bij de eenoudergezinnen). In het Global Economy en het Strong Europe scenario ligt het aantal eenoudergezinnen ongeveer op het zelfde niveau als in het Transatlantic Market scenario. Terwijl de relatieontbinding is in deze twee scenario's wat minder sterk is dan in het Transatlantic Market scenario ligt de vruchtbaarheid weer wat hoger; hierdoor komt het aantal eenoudergezinnen ongeveer gelijk uit.

Met betrekking tot de institutionele bevolking liggen de twee scenario's Strong Europe en Regional Communities weer dicht bij elkaar. In deze twee scenario's speelt de individualisering een minder dominante rol dan in de andere twee scenario's en vormt zorg voor ouderen een belangrijk thema. In de twee scenario's Global Economy en Transatlantic Market vormt de zelfredzaamheid van ouderen een belangrijk uitgangspunt. Dit geldt in het bijzonder voor het Global Economy scenario dat van alle vier scenario's duidelijk de kleinste institutionele bevolking kent.

In Tabel 6 wordt een overzicht gegeven van de ontwikkeling van het aantal huishoudens naar type.

Tabel 6 Huishoudens naar type ($\times 1000$).

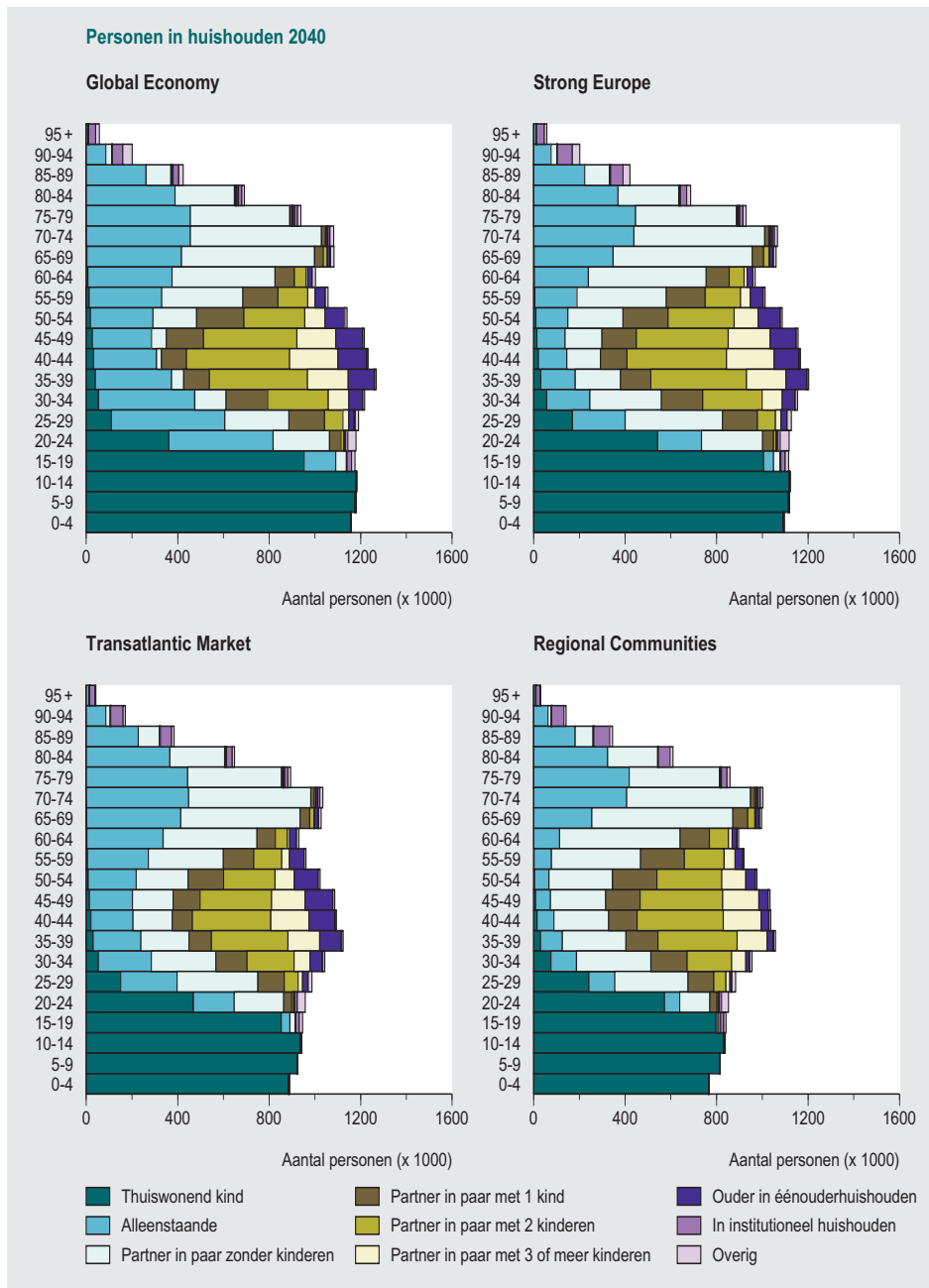
	2000	Global Economy		Strong Europe		Transatlantic Market		Regional Communities	
		2020	2040	2020	2040	2020	2040	2020	2040
Alleenstaand	2319	3861	5405	3189	3520	3341	4078	2675	2439
Samenwonend zonder kinderen	2016	2181	1915	2292	2354	2226	2111	2250	2304
Samenwonend met 1 kind	763	710	646	700	665	668	515	726	661
Samenwonend met 2 kinderen	916	952	1060	973	1075	891	846	941	962
Samenwonend met 3+ kinderen	403	384	406	395	421	355	338	363	354
Eenouder	385	527	636	539	610	538	641	404	245
Institutioneel	224	136	190	170	256	162	220	204	268
Totaal	6801	8614	10069	8088	8644	8018	8529	7360	6965
Bevolking	15864	17884	19678	17574	18852	16961	17104	16500	15846

Figuur 11 Huishoudens naar samenstelling voor de vier scenario's, 2000-2020-2040.

In Figuur 11 is de relatieve huishoudenssamenstelling weergegeven. Het contrast tussen de scenario's Regional Communities en Global Economy wat betreft de rol van alleenstaanden komt hierin duidelijk tot uitdrukking: in het Global Economy scenario ligt het percentage alleenstaanden in 2040 op rond 50 tegen rond 30 in het Regional Communities scenario. Het hogere aandeel alleenstaanden in het Global Economy scenario resulteert in een lager aandeel paren met kinderen en vooral in een lager aandeel kinderloze paren. In het Regional Communities scenario is in 2040 het percentage kinderloze paren ongeveer twee keer zo groot als in het Global Economy scenario. De scenario's Transatlantic Market en Strong Europe nemen wat betreft de aandelen in de verschillende huishoudentypes meestal een middenpositie in.

Figuur 12 gaat in op verschillen tussen de scenario's wat betreft de verdeling van personen naar huishoudenspositie aan de hand van leeftijds patronen. Het Global Economy scenario en het Regional Communities scenario vormen opnieuw duidelijke contrasten. Op vrijwel alle leeftijden liggen de aantallen alleenstaanden in het Global Economy scenario veel hoger. Hier staat tegenover dat tot ongeveer 50 jaar de aantallen kinderloze paren in het Regional Communities scenario veel groter zijn. Het Regional Communities scenario wijkt voorts duidelijk af van de andere drie scenario's door de lage aantallen eenouders tot jonger dan 50 jaar. Op hogere leeftijden blijken de scenario's minder onderscheidend te zijn.

Figuur 12 Personen naar huishoudenspositie en leeftijd voor de vier scenario's, 2040.

4.4 Decompositie van huishoudensgroei

De vier huishoudensscenario's zijn geënt op verschillen in trends van overgangskansen. Voor iedere overgangskans is de trend uit het verleden op scenariospecifieke

wijze in de toekomst doorgetrokken. Verschillen tussen de scenario's kunnen nader worden benoemd door te kijken naar de bijdrage van verschillende effecten. Ten eerste wijken huishoudensscenario's van elkaar af doordat de achterliggende bevolkingsontwikkelingen verschillen. Het gaat hierbij zowel om een effect dat voortvloeit uit de omvang van de bevolking als om de leeftijdsstructuur van de bevolking (veroudering). Ten tweede zijn er verschillen in de diverse huishoudensovergangen van de scenario's. Deze kunnen worden samengevat als een economisch effect (zoals het effect van verschillen in economische groei op diverse huishoudensovergangen) en een overig effect. Dit overig effect bestaat overigens uit een mengeling van sociaal-culturele factoren. Tabel 7 toont de uitkomsten van een decompositie van de huishoudensscenario's naar de verschillende effecten.

De bandbreedte in huishoudensgroei tot 2020 tussen de scenario's bedraagt 0,8%. In de periode 2020-2040 neemt de bandbreedte toe naar 1,1 %. De bandbreedte van het effect dat uitgaat van de bevolkingsomvang is iets kleiner met 0,6% in de periode 2000-2020 en 0,7% in de periode 2020-2040. Zowel voor de bevolkings- en huishoudenontwikkeling geldt dat deze bandbreedtes binnen het 95% prognose-interval vallen van respectievelijk de bevolkingsprognose en huishoudensprognose van het CBS.

De economische effecten (gebaseerd op de veronderstelde bbp-groei per capita en een afnemende inkomenselasticiteit van respectievelijk 0,05 en 0,04) zijn bescheiden en kennen een variatie van 0,1%. Het niet-verklaarde deel wordt aangeduid als het overig effect. In beide perioden bedraagt de spreiding van dit effect tussen de scenario's 0,4%.

Er kan geconcludeerd worden dat de uitkomsten van de scenario's duidelijk van elkaar verschillen; zowel wat betreft de bevolkingontwikkeling als de huishoudenontwikkeling. De scenario's Transatlantic Market en Strong Europe verschillen niet veel wat betreft ontwikkeling van het aantal huishoudens, maar wel wat betreft de bijdrage van de verschillende effecten.

Tabel 7 Huishoudensgroei per achterliggende component, 2000-2040.

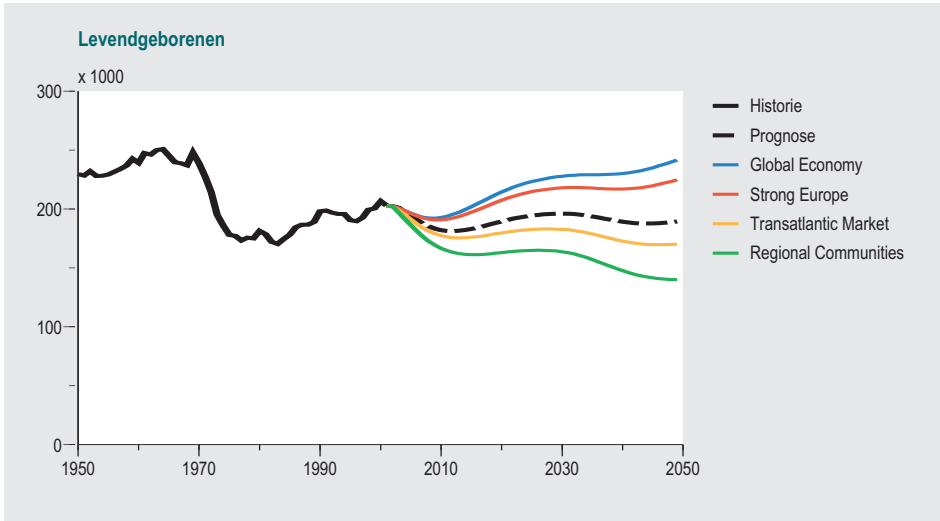
	Global Economy		Transatlantic Market		Strong Europe		Regional Communities	
	2000-2020	2020-2040	2000-2020	2020-2040	2000-2020	2020-2040	2000-2020	2020-2040
	mutaties per jaar in procenten							
Bevolking	0,6	0,5	0,3	0,0	0,5	0,4	0,2	-0,2
Veroudering	0,2	0,1	0,3	0,2	0,2	0,1	0,3	0,2
Economisch effect	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
Overig effect	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	-0,1	-0,1	-0,3
Huishoudens	1,2	0,8	0,8	0,3	0,8	0,4	0,4	-0,3

Referenties

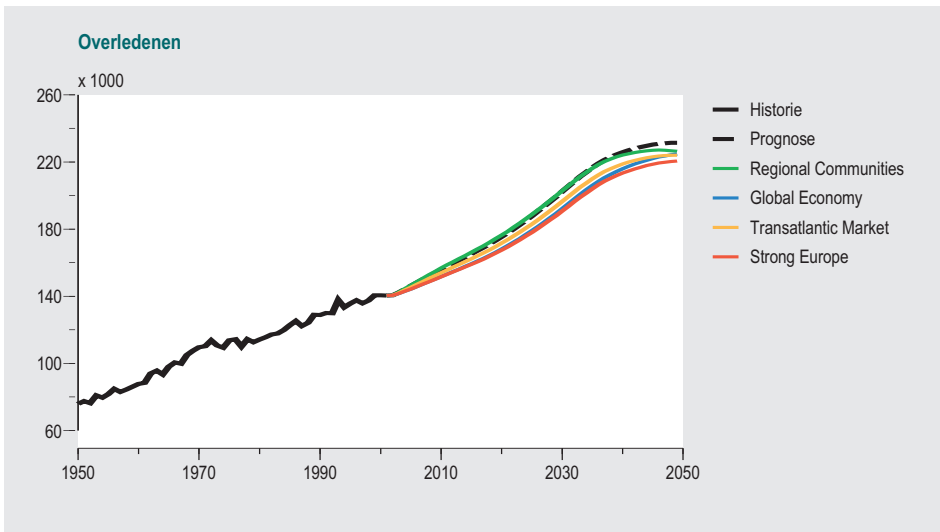
- Akker, P. van den, P. Cuyvers, C. de Hoog (1992), Gezin en overheid: De Mythe van de Individualisering. In: Gezin, Vol. 4, blz. 141-156.
- Baanders, A. (1995), Uitvliegen of uitstellen: reacties op het economisch klimaat. Bevolking en Gezin, nr. 1.
- Billari, F.C., M. Castiglioni, T.C. Martin, F. Michielin, F. Ongaro (2002), Household and union formation in a Mediterranean fashion: Italy and Spain. In: Dynamics of fertility and partnership in Europe. Volume II, United Nations, New York en Geneva, blz. 17-41.
- Brekel, H. van den en H. Moors (1992), Opmvattingen over de Positie van Ouderen en Aspecten van Vergrijzing. Bevolking en Gezin, Vol. 21, blz. 51-76.
- CBS Statline (2004) www.cbs.nl/statline, Voorburg.
- Feijter, H. de (1991), De verbreiding van nieuwe opvattingen en gedrag. Maandstatistiek van de bevolking, augustus 1991, blz. 24-29.
- Harmen, C. en K. Prins (1999), A rapid increase in numbers. Vital events, Statistics Netherlands, Voorburg / Heerlen, blz. 101-120.
- Harmen, C. en H. Schapendonk-Maas (2001), Uithuis...en dan. Maandstatistiek van de bevolking, november 1990, blz. 16-22.
- Heida, H. (2003), Primos 2003, Prognosemodel voor bevolking, huishoudens en woningbehoefte, ABF Research, Delft.
- Holdsworth, C., D. Voast, M. Tranmer (2002), Leaving Home in Spain: When, Where and Why. In: Regional Studies, Vol. 36,9, blz. 989-1004.
- Hoorn, W. van (1990), Determinanten van het uithuis van kinderen. Maandstatistiek van de bevolking, februari 2001, blz. 21-22.
- Hoorn, W. van (2001), Weg van moeders pappot. Samenleven. Nieuwe feiten over relaties en gezinnen. CBS, Voorburg / Heerlen, blz. 17-28.
- Hoorn, W. van, M. van Huis, I. Keij, A. de Jong (2001), Nog steeds liever samen. Nieuwe feiten over relaties en gezinnen. CBS, Voorburg / Heerlen, blz. 29-42.
- Huis, M. van, A. de Graaf, A. de Jong (2001), Niet meer samen. Nieuwe feiten over relaties en gezinnen. CBS, Voorburg / Heerlen, blz. 91-106.
- Jong, A.H. de (1992), Vrouwen zijn gemiddeld vijf jaar langer alleenstaand dan mannen. Uitkomsten van een overlevingstafelbenedering van de huishoudensprognose. Maandstatistiek van de bevolking, oktober 1992, blz. 12-20.
- Jong, A.H. de (1993), Jongens wonen twee jaar langer thuis dan meisjes. Maandstatistiek van de bevolking, januari 1993, blz. 8.
- Jong, A. de en A. de Graaf (1999), Marriage: from cornerstone to outdated institution? Vital events, Statistics Netherlands, Voorburg / Heerlen, blz. 37-49.
- Jong, A. de en W. van Hoorn (1999), Leaving home, and then? Vital events, Statistics Netherlands, Voorburg / Heerlen, blz. 21-36.
- Jong, A. de en M. van Huis (2003), Huishoudensprognose 2002-2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat. Bevolkingstrends, 2e kwartaal 2003, blz. 66-74.
- Jong, A. de en L. Steenhof (2001), Huishoudensprognose 2000-2050: huwelijk blijft populair. Maandstatistiek van de bevolking, mei 2001, blz. 12-20.
- Jong, A. H. de en H.B.M. Hilderink (2004), Lange-termijn bevolkingsscenario's voor Nederland, RIVM/CBS.
- Jong Gierveld, J. de, A.C. Liefbroer en E. Beekink (1991), The effect of parental resources on pattern of leaving home among young adults in the Netherlands. European Sociological Review (7), blz. 55-71.
- Kiernan, K. (2002), The state of European unions: an analysis of partnership formation and dissolution. In: Dynamics of fertility and partnership in Europe. Volume I, United Nations, New York en Geneva, blz. 57-76.
- Klaus, J. en P. Hooijmeijer (1996), Inkomens- en huishoudensvorming: een longitudinale analyse van een lastige relatie. Sociaal-economische maandstatistiek, nr. 5, blz. 20-30.
- Kuijsten, A. (1999), Households, families and kin networks. In: L. J.G. van Wissen en P. A. Dykstra (red.), Population Issues. An Interdisciplinary Focus. Plenum Press, New York, blz. 87-122.
- Lesthaeghe, R. en D.J. Van de Kaa. (1986), Twee demografische transitie's? In Van de Kaa, D.J. en Lesthaeghe, R. (red.), Bevolking; groei en krimp. Van Loghum Slaterus, Deventer, blz. 9-24.
- Manting, D. (1994), Meer scheidingen dan echtscheidingen. Maandstatistiek van de bevolking, april 1994, blz. 6-8.

- Miret-Gamundi, P. (1997), Nuptiality Patterns in Spain in the Eighties. *Genus*. Vol. LIII, blz. 183-198.
- Mulder, C.H. en P. Hooijmeijer (1995), Alleen of samenwonen: de veranderde bestemming bij het verlaten van het ouderlijk huis. *Bevolking en gezin*, nr. 2, blz. 1-28.
- Otter, H.J. den en H.R. Heida (2003), *Primos Prognose 2003: De toekomstige ontwikkeling van bevolking, huishoudens en woningbehoefte*. ABF Research, Delft. Publicatie van het Ruimtelijk Planbureau, november 2003.
- Reher, D.S. (1998), Family Ties in Western Europe: Persistent Contrasts. *Population and Development Review*, 24, blz. 203-234.
- Solinge, H. van, H. van Dalen, P. Dykstra, E. van Imhoff, H. Moors, L. van Wissen (1998), *Population, Labour and Social Protection in the European Union: Dilemmas and Prospects*, NIDI Report Nr. 52, The Hague.
- Visser, H. (1994), *Kinderen worden volwassen*. Maandstatistiek van de bevolking, juni 1994, blz. 9-17.

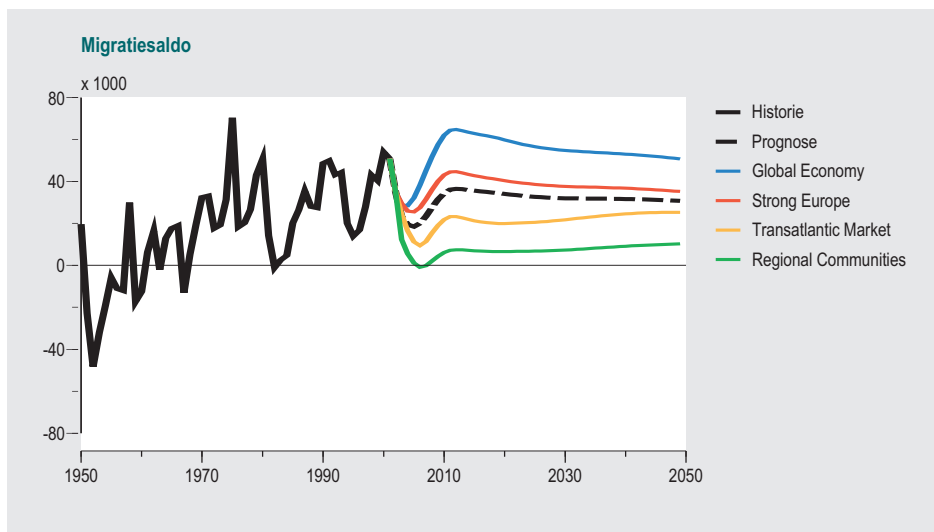
Bijlage A Resultaten bevolkingsscenario's

Figuur 13 Geboorte volgens de vier scenario's, 1950-2050.

Figuur 14 Sterfte volgens de vier scenario's, 1950-2050.

Figuur 15 Buitenlands migratiesaldo volgens de vier scenario's, 1950-2050.

Bijlage B Veronderstellingen huishoudensscenario's

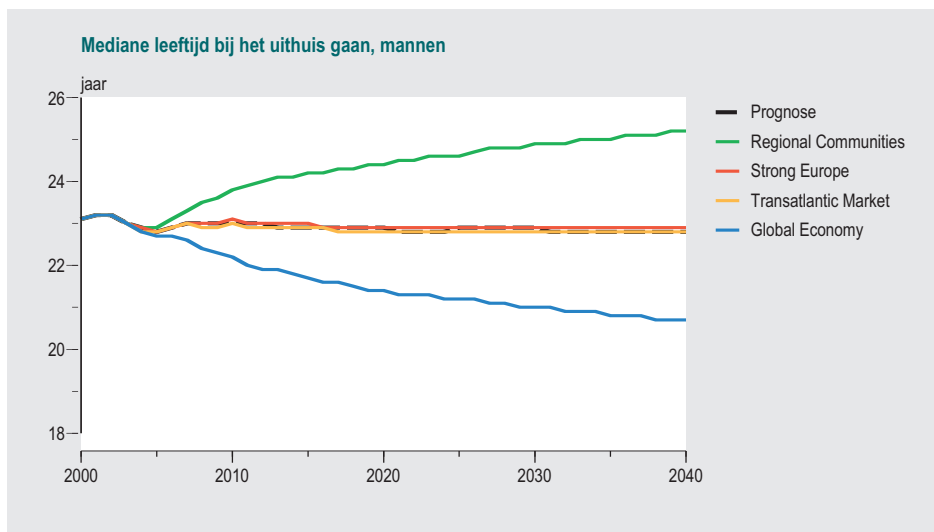
Om een beeld te vormen van de plausibiliteit van de per scenario verschillend ingestelde overgangskansen, is een aantal indicatoren afgeleid die de processen in een scenario kwantitatief beschrijven. De onderscheiden indicatoren zijn:

- De mediane leeftijd bij het uithuis gaan;
- Het deel van de uithuis-gaande kinderen dat alleen gaat wonen;
- De gemiddelde jaarlijkse relatie-ontbindingskans van paren zonder kinderen;
- De gemiddelde jaarlijkse relatie-ontbindingskans van paren met kinderen;
- De gemiddelde leeftijd waarop ouderen naar een tehuis gaan.

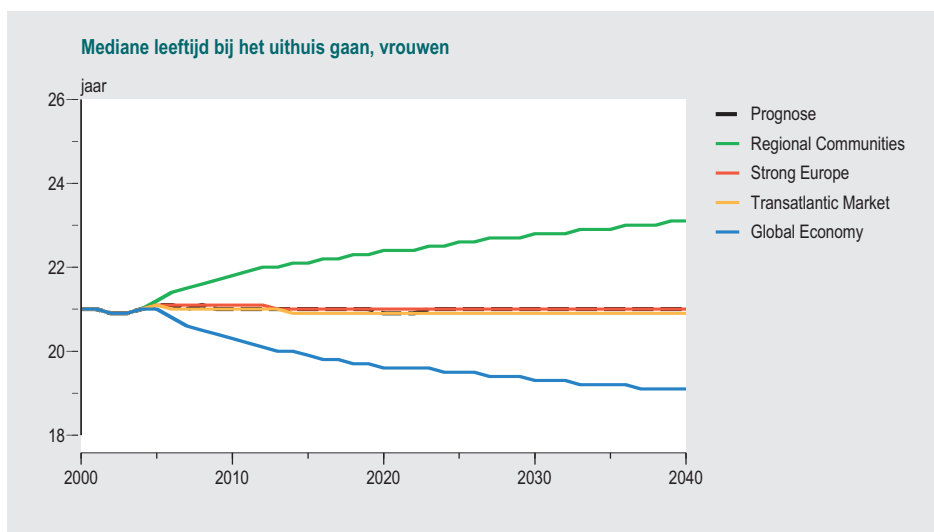
De bovenstaande indicatoren beschrijven een deel van de processen die per scenario expliciet gevarieerd worden. De volgende indicatoren zijn een resultante van die processen:

- Het gemiddeld aantal kinderen per ouderpaar;
- Het aandeel alleenstaanden onder de huishoudens.

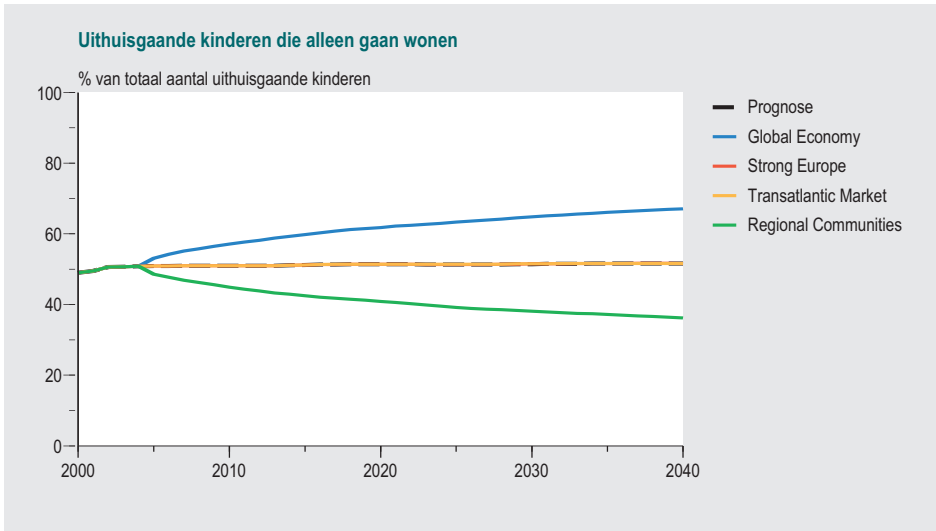
Aan de hand van de ontwikkeling van de mediane leeftijd bij het uithuis gaan van jongens (Figuur 16) kan worden toegelicht hoe de indicatoren dienen te worden geïnterpreteerd. In de figuur is weergegeven dat in het scenario Global Economy de gemiddelde leeftijd waarop jongens het ouderlijk huis verlaten, geleidelijk daalt van 23 jaar nu, naar 21,5 jaar in 2020 en 21 jaar in 2040. In dit scenario, met een hoog individualiseringseffect, wordt er dus vanuit gegaan de gemiddelde leeftijd bij het uithuis gaan uiteindelijk met 2 jaar daalt. In het Regional Communities scenario wordt juist uitgegaan van een stijging van de gemiddelde leeftijd met 2 jaar tot ongeveer 25 jaar in 2040. In de Primos-prognose wordt geen verandering in de gemiddelde leeftijd bij uithuis gaan verondersteld. Dat geldt ook voor de scenario's Transatlantic Market en Strong Europe. In Figuur 16 is ook te zien dat de afwijking tussen het Global Economy en het Regional Communities scenario in het eerste gedeelte van de periode 2000-2040 veel sneller toeneemt dan in het tweede gedeelte (er is dus geen sprake van een lineair toenemende marge tussen de twee scenario's). Dit vloeit voort het feit dat voor de ontwikkeling van diverse indicatoren in de toekomst per scenario, aansluiting is gezocht bij de methodiek van de bepaling van onzekerheidsmarges in het Primos-model. Hierbij wordt een wortelfunctie voor de bepaling van de marge gebruikt, waardoor op de korte termijn een snellere groei van de marge bestaat dan op de lange termijn.

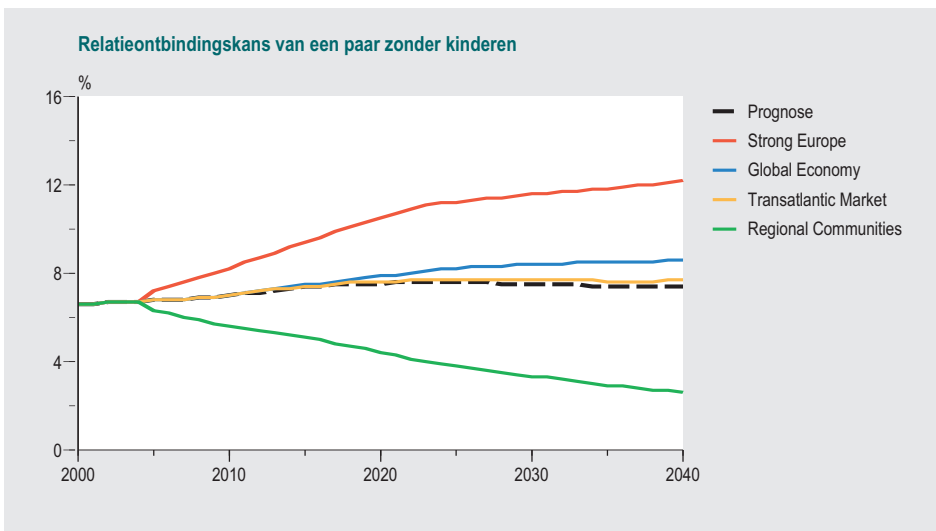
Figuur 16 Mediane leeftijd bij het uithuis gaan bij jongens.

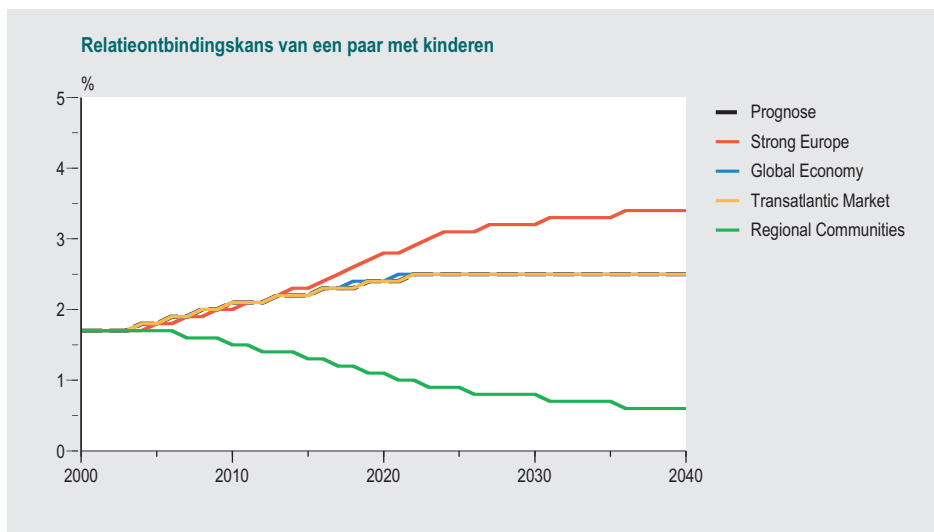
Figuur 17 Mediane leeftijd bij het uithuis gaan bij meisjes.

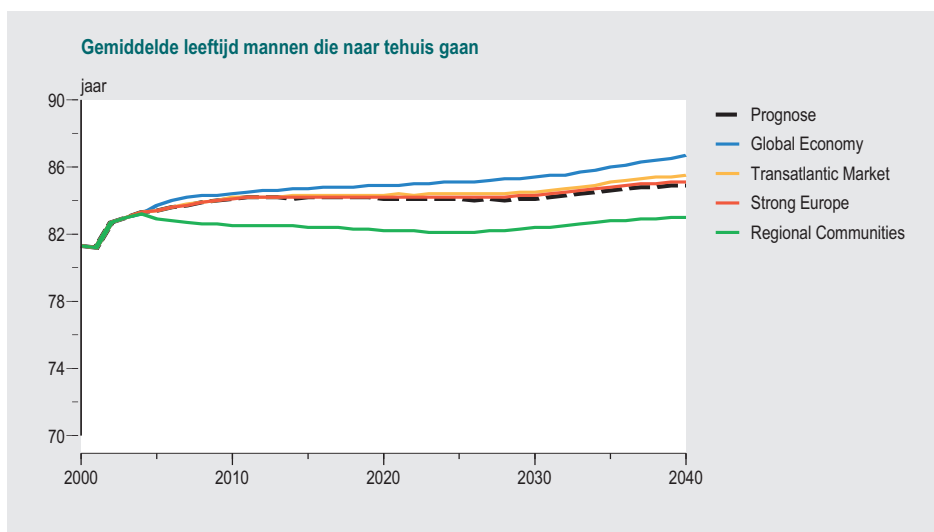
Figuur 18 Het deel van de uithuis-gaande kinderen dat alleen gaat wonen.

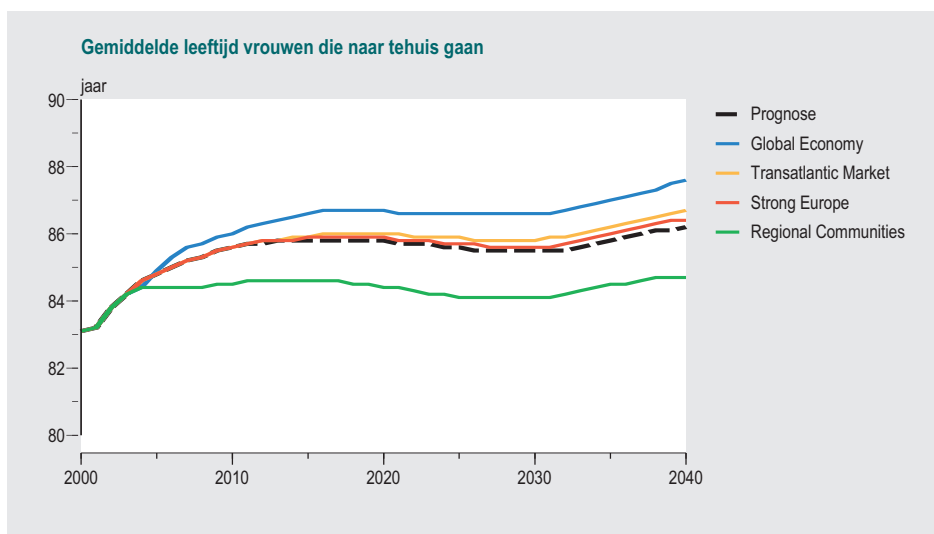
Figuur 19 De relatieontbindingskans van een paar zonder kinderen.

Figuur 20 De relatieontbindingskansen van een paar met kinderen.

Figuur 21 De gemiddelde leeftijd van mannen die naar een tehuis gaan.

Figuur 22 De gemiddelde leeftijd van vrouwen die naar een tehuis gaan.

Bijlage C Tabellen resultaten huishoudensscenario's

Tabel 8 Totaal aantal huishoudens (×1000) per scenario, 2004-2040.

	Global Economy	Strong Europe	Transatlantic Market	Regional Communities	Prognose
2004	7059,6	7060,0	7056,8	7051,1	7056,6
2005	7125,4	7119,1	7112,7	7093,8	7112,4
2006	7209,1	7178,4	7170,2	7117,1	7168,0
2007	7300,8	7240,4	7228,2	7135,4	7224,3
2008	7400,1	7302,9	7288,3	7151,6	7282,1
2009	7503,0	7369,3	7350,8	7167,3	7342,9
2010	7609,9	7435,5	7413,0	7184,3	7403,3
2015	8134,6	7755,7	7711,0	7274,5	7691,8
2020	8614,4	8037,1	7970,1	7349,2	7940,8
2025	9057,3	8275,0	8193,4	7384,2	8142,8
2030	9440,9	8444,1	8349,9	7340,0	8263,6
2035	9771,2	8557,0	8453,6	7193,8	8309,7
2040	10068,3	8644,4	8528,8	6964,6	8315,8

Tabel 9 Aantal huishoudens ($\times 1000$) naar grootte per scenario, 2004-2040.

		Global Economy	Strong Europe	Trans- atlantic Market	Regional Communi- ties	Prognose
2004	<i>1 persoon</i>	2479	2480	2478	2477	2479
	<i>2 personen</i>	2310	2311	2309	2307	2308
	<i>3 personen</i>	873	873	873	873	873
	<i>4 personen</i>	978	978	977	976	978
	<i>5 of meer</i>	419	419	419	418	419
2005	<i>1 persoon</i>	2534	2523	2522	2508	2521
	<i>2 personen</i>	2316	2321	2318	2317	2317
	<i>3 personen</i>	874	874	874	873	873
	<i>4 personen</i>	983	983	981	979	982
	<i>5 of meer</i>	420	420	418	417	419
2010	<i>1 persoon</i>	2958	2761	2799	2542	2750
	<i>2 personen</i>	2369	2374	2342	2358	2367
	<i>3 personen</i>	903	900	895	894	897
	<i>4 personen</i>	981	993	979	986	985
	<i>5 of meer</i>	399	409	399	404	404
2015	<i>1 persoon</i>	3414	2975	3059	2592	2961
	<i>2 personen</i>	2443	2472	2419	2419	2467
	<i>3 personen</i>	918	919	903	905	908
	<i>4 personen</i>	971	990	952	975	968
	<i>5 of meer</i>	389	400	378	384	388
2020	<i>1 persoon</i>	3861	3157	3296	2662	3144
	<i>2 personen</i>	2478	2571	2505	2473	2569
	<i>3 personen</i>	900	905	877	877	886
	<i>4 personen</i>	981	999	925	964	958
	<i>5 of meer</i>	395	406	368	373	385
2025	<i>1 persoon</i>	4290	3300	3509	2719	3291
	<i>2 personen</i>	2470	2651	2578	2502	2652
	<i>3 personen</i>	886	885	839	832	854
	<i>4 personen</i>	1013	1027	909	966	964
	<i>5 of meer</i>	399	412	359	366	382
2030	<i>1 persoon</i>	4685	3384	3680	2712	3372
	<i>2 personen</i>	2419	2701	2610	2496	2700
	<i>3 personen</i>	885	882	809	799	835
	<i>4 personen</i>	1047	1059	898	972	975
	<i>5 of meer</i>	406	419	353	361	382
2035	<i>1 persoon</i>	5054	3452	3866	2617	3426
	<i>2 personen</i>	2345	2698	2556	2464	2684
	<i>3 personen</i>	882	890	786	774	824
	<i>4 personen</i>	1076	1089	893	978	988
	<i>5 of meer</i>	414	428	353	361	387
2040	<i>1 persoon</i>	5405	3520	4078	2439	3471
	<i>2 personen</i>	2277	2672	2441	2434	2636
	<i>3 personen</i>	876	907	774	753	823
	<i>4 personen</i>	1092	1110	884	977	996
	<i>5 of meer</i>	418	435	353	361	390